

KATALÓGUS

A KIÁLLÍTÁST RENDEZTE:

FARBÁKY PÉTER (F. P.)

F. DÓZSA KATALIN (F. D. K.)

HOLLÓ SZILVIA ANDREA (H. Sz. A.)

SZVOBODA DOMÁNSZKY GABRIELLA (Sz. D. G.)

ÉPÍTÉSZETI SZAKTANÁCSADÓ:

KELÉNYI GYÖRGY (K. Gy.)

ALFÖLDI GÁBOR (A. G.)

KÉPZŐMŰVÉSZETI SZAKTANÁCSADÓ:

BASICS BEATRIX (MNM)

EMBER ILDIKÓ (SzM)

TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSAK:

B. NAGY ANIKÓ, BAKÓ ZSUZSA, BALLA GABRIELLA, ILSEBILL BARTA-FLIEDL
BEKE MARGIT, BÉKÉSI ÉVA, DEMETER ZSUSZANNA, EGYETEMI KÖNYVTÁR
ERDEI GYÖNGYI, FATSAR KRISTÓF, FAZEKAS ISTVÁN, FEHÉRVÁRY ZOLTÁN
FÖLDES EMÍLIA, HEGYINÉ DÉRI ERZSÉBET, HEILAUF ZSUZSANNA
HORÁNYI ÉVA, ILLÉSFALVI PÉTER, KEDVES GYULA
KÓKAY GYÖRGY, KOVÁCS ORSOLYA, KRÓMER ÁGNES, LENKEFI FERENC
MÁTÉFFY BALÁZS, MATTYASOVSKY PÉTER, PRAKFALVI ENDRE
RÁCZ ZSUZSANNA, RÓKA ENIKŐ, ROSTÁS PÉTER, SÁGVÁRI GYÖRGY
SARKADYNÉ OBERMAYER ERZSÉBET, SCHWARCZ KATALIN
SOMFALVI ISTVÁN, STEMLERNÉ BALOG ILONA, SZATMÁRI GIZELLA
TÓTH CSABÁNÉ, VARGA VERA

RESTAURÁTOROK:

B. PERJÉS JUDIT, CS. HOLLÓS MÁRIA, CSERE JUDIT,
GULYÁS CSILLA, HERNÁDI GYÖRGY, HONOS RUDOLF, LÉSZKÓ ILDIKÓ
MARIA NOVOTNY, ÖRDÖG EDIT, PAPP SÁNDOR
PÉTER ATTILA, SZENTKIRÁLYI MIKLÓS

FOTÓ:
BAKOS ÁGNES, FÁRYNÉ SZALATNYAY JUDIT, TIHANYI BENCE

ADMINISZTRÁCIÓ:
ÖZE XÉNIA, VIDA SZILVIA

LÁTVÁNYTERV:
KEMÉNY GYULA

A KIÁLLÍTÁST
A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUMMAL, A MAGYAR NEMZETI GALÉRIÁVAL,
A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUMMAL, A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMMAL
ÉS A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRRAL
KÖZÖSEN REZDEZTE

TOVÁBBI KÖLCSÖNZŐ INTÉZMÉNYEK:
ANGOLKISASSZONYOK BELVÁROSI INTÉZETE, BUDAPEST
BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA
BUDAVÁRI KORONÁZÓ FŐTEMPLOM
ELTE EGYETEMI KÖNYVTÁR, BUDAPEST
FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR BUDAPEST GYŰJTEMÉNY
HEGYVIDÉKI KORTÁRS GALÉRIA ÉS HELYTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNY, BUDAPEST
IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM, BUDAPEST
JANUS PANNONIUS MÚZEUM, PÉCS
KUNSTHISTORISCHES MUSEUM, BÉCS
OMvH MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM, BUDAPEST
MUSEEN DES MOBILENDEPOTS, KAISERLICHES HOFMOBILIENDEPOT, BÉCS
ORSZÁGOS MŰEMLÉKVÉDELMI HIVATAL TERVTÁRA, BUDAPEST
ORSZÁGOS PEDAGÓGIAI KÖNYVTÁR ÉS MÚZEUM, BUDAPEST
POZSONYI VÁROSI MÚZEUM
ÉS MAGÁNSZEMÉLYEK

JELZÉST CSAK A JELZETT MŰALKOTÁSOKNÁL TÜNTETTÜNK FEL.

I. HABSBERG-TEREM

A Habsburg-terem, amelyet a palota Ybl–Hausmann-féle átalakítása során a kupolaterben alakítottak ki, a régi és az új épületszámokat kötötte össze.

Az osztrák barokk nagy építészének, Johann Bernhard Fischer von Erlachnak (1656–1723) a stílusát idéző termet Senyei Károly (1854–1919) szobrászművész fehér carrarai márvány mellszobrai díszítették, amelyek a palota építésében szerepet játszó Habsburgokat: III. Károlyt, Mária Teréziát, I. Ferenc Józsefet és Erzsébetet ábrázolták.

A mennyezeten az ünnepelt falképfestő, Lotz Károly (1833–1904) *I. Ferenc József és Erzsébet apoteózisát* megjelenítő hatalmas freskója volt látható. A mester a munka megkezdése előtt Giovanni Domenico Tiepolo (1727–1804) munkáit tanulmányozta Würzburgban, és ő maga állította össze a képsorozat programját is.

A freskó eszmei tartalma: a jólét és a kultúra kibontakozása az uralkodói erények által. (Sz. D. G.)

1.1.1. Lotz Károly (1833–1904): I. Ferenc József és Erzsébet apoteózisa, 1904.

Falképkarton a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, lavírozott tus, fedőfehér, 475 × 400 cm.

MNG, lt. sz.: 3595.

1:2 nyomtatott másolat, készítette az ESMA Kft.

1.1.2. Lotz Károly (1833–1904): A Béke áldásai, 1904.

Falképkarton a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Karton, lavírozott tus, fedőfehér, 430 × 650 cm.

MNG, lt. sz.: 3597.

1:2 nyomtatott másolat, készítette az ESMA Kft.

1.1.3. Lotz Károly (1833–1904): A Háború allegóriája, 1904.

Falképkarton a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, szén, diófapec, fedőfehér, 554 × 480 cm.

MNG, lt. sz.: 3598.

1:2 nyomtatott másolat, készítette az ESMA Kft.

1.1.4. Lotz Károly (1833–1904): A Történelem allegóriája, 1904.

Falképkarton a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, lavírozott diófapec, 330 × 215 cm.

MNG, lt. sz.: 3599.

1:2 nyomtatott másolat, készítette az ESMA Kft.

1.1.5. Lotz Károly (1833–1904): A Szépművészetek allegóriája, 1904.

Falképkarton a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, lavírozott diófapec, tus, fedőfehér, 347 × 284 cm.

MNG, lt. sz.: 3596.

1:2 nyomtatott másolat, készítette az ESMA Kft.

1.1.6. Lotz Károly (1833–1904): A Háború allegóriájának csoportjából a Hír és a Dicsőség alakja, 1904.

Részvázlat a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, színes kréta, 42,3 × 31,5 cm.

MNG, lt. sz.: 1905-976.

1.1.7. Lotz Károly (1833–1904): A Béke áldásai csoport, 1904.

Részvázlat a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Kék papír, tus és fedőfehér, 30,4 × 32,5 cm.

MNG, lt. sz.: 1905-1092.

1.1.8. Lotz Károly (1833–1904): A Béke áldásai csoportból tanulmány a Szerencse alakjához, 1904.

Részvázlat a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Papír, vörös és fehér kréta, 26,7 × 22 cm.

MNG, lt. sz.: 1905-670.

1.1.9. Lotz Károly (1833–1904): A Béke áldásai csoportból tanulmány a Zene és az irodalom alakjához, 1904.

Részvázlat a Habsburg-terem kupolafreskójához.

Barna papír, vörös és fehér kréta, 44,5 × 29,5 cm.

MNG, lt. sz.: 1905-784.

A KIRÁLYI PALOTA ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE BUDA FELSZABADULÁSA UTÁN

Az újkori Budavári Palotát a XVIII. század elejétől kilencszer építették át:

1714 – az első, szerény épület kialakítása

1749 – leteszik az új palota alapkövét, a tervező Jean Nicolas Jadot (1710–1761) császári főépítész, a bécsi Hofbauamt vezetője

1758-tól a munka szünetel

1765-től folytatódik az építkezés, Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) magyar kamarai főépítész vezetésével

1769 – az építési munkálatok befejezése

1779 – a palotát egyetem céljára alakítják át, tetejére csillagvizsgáló-tornyot építenek

1783 – II. József rendeletére az egyetemet kiköltöztetik a palotából

1791 – az épület átalakítása nádori rezidencia céljára

1791–1795 – Sándor Lipót főherceg-nádor székhelye

1795–1847 – József főherceg-helytartó, majd nádor székhelye

1799 – I. Ferenc jóváhagyja a belső átépítési munkálatokhoz szükséges összegek folyósítását

1810 – tűzvész pusztít, amely után a tetőzetet a tagoló manzárdtetők nélkül állítják helyre

1827–1830 – lebontják a csillagvizsgáló-tornyot és a középső épületrészen felhúzzák a harmadik emeletet

1839 – a Zsigmond-kápolna altemplomát átalakítják a nádori család temetkezéshelyévé

1847 – után a dunai oldal középtengelyében új, hatoszlopos kolonnádot alakítanak ki, felette manzárdkupola készül. A palotát és a Zeughaust összekötő prépostság épületét lebontják, elkezdik az udvari istálló építését

1849 – a szabadságharc idején a palota súlyosan megsérül, több melléképülete elpusztul

1851–1857 – a palotát átépítik, új lakosztályokat alakítanak ki a középső részben I. Ferenc József császár, továbbá a déli épületrészben Albrecht főherceg-helytartó számára. A barokk díszudvarban elkészül a Tabán felőli kocsielhajtó átboltozá-

sa és mellvédje, nyugati oldalán az új Várta-főörség helyisége, tőle északra a Stöcklgebäude és az udvari istálló. A kertben üvegház és szentélyel egybeépített parasztház létesül, a várkert dunai oldalán pedig az Óriás lépcsővel megközelíthető vízvezetéki építmény

1874 – a hadügyminisztérium megszünteti a vár erődjellegét

1875–1879 – Ybl Miklós tervei alapján megépül a Várkertbázár, 1882-ben a Várkertkioszk

1882 – I. Ferenc József hozzájárul a várpalota bővítéséhez

1883–1889 – Ybl Miklós benyújtja a bővítési terveket

1891 – Ybl Miklós halála

1892 – Hauszmann Alajost kéri fel a tervek átdolgozására és az építkezés lebonyolítására

1892–1895 – Hauszmann a tróntermet az udvar felé kibővíti, a homlokzaton négyoszlopos kolonnádot helyez el

1896–1905 – az ekkori építkezés során alakul ki a palota ma is ismert mérete, amely az egykorinak mintegy kétszerese

1944 – a II. világháború harcaiban a palota erősen megsérül

1949–1960 – az ásások, feltárások megindulása, a palota kulturális centrummá alakítási munkálatainak megkezdése

1968 – a Budapesti Történelmi Múzeum megnyitása

2. ÉPÍTÉSZETI TERVEK

2.1. BAROKK KOR

„...Grassalkovich gróf kamarai elnök [...] 1748-ban írásban felterjeszté Maria Therezániának, a kegyesen uralkodó császárnénak s királynénak, a Magyarok kedvelt anyjának, a műterveket [...], az akkori nádorral, Pálffy János gróffal [...] kieszközlé a készült tervek helybenhagyását a királyné által” (NOVÁK, 1837).

A lerombolt vár helyén az első építkezéseket az itt állomásozó katonaság indította meg. 1714-ben a vár parancsnoka engedélyt kapott, hogy a romokat erősítés létrehozására használja fel. A felmérések során felvetődött, hogy a főfalakig lebontott épület helyén újat emeljenek. Ez az első építkezés akadozva indult és nem is fejeződött be. A szerény, új építmény négyszögű tömbből állt, amelyhez egy hosszabb, kinyúló traktus csatlakozott.

1723-ban a félig kész épületet tűz pusztította, 1742-ben tetőszerkezete beomlott. A helyreállítást 1745-ben Mária Terézia rendelte el.

1748-ban Grassalkovich Antal (1694–1771) kamaraelnök kezdeményezésére a királynő engedélyezte, hogy közadakozásból felépüljön egy új, a magyar királyságot reprezentáló, Buda egykori fényét idéző palota. Ennek alapkövét 1749-ben tették le. A terveket Jean Nicolas Jadot (1710–1761) császári főépítész, a bécsi Hofbauamt vezetője készítette. Jadot a meglévő építményt a másik oldalon – egy főépület közbeiktatása után – szimmetrikus tömbbel egészítette ki, az alaprajz fő formájában így U alakú lett. Jadot 1753-ban megvált hivatalától és a terveket átadta utódjának, akinek tevékenysége nyomán a homlokzaton megváltoztak a nyíláskeretek és a faltagoló elemek.

A munkálatok ezután hét évig szüneteltek, majd az 1765-ben az újrainduló építkezés irányítója Franz Anton Hillebrandt (1719–

1797), a magyar kamara főépítésze lett. Hillebrandt áttervezte a főépület nagyudvari oldalának homlokzati architektúráját.

1769-ben a palota húsz évig tartó építési munkálatai befejeződtek. 1778-ban Hillebrandt tervei alapján elkészült a Szent Jobbkápolna. 1779-ben az épületet egyetemen céljaira alakították át és szögletes csillagvizsgáló-tornyot építettek rá, amely fél évszázadig koronázta az épületet. 1791-ben a palotát nádori rezidenciává alakították. Az uralkodó 1799-ben nagyobb összegeket folyósított a belső átalakítási munkákhoz, amelyek valószínűleg csak felújításra, festésre, díszítésre terjedtek ki, mert új tervek nem maradtak a korszakból. (K. Gy.)

2.1.1. Mikoviny Sámuel (1700–1749 után) rajza nyomán Andreas Schmutzer (1700–1740) és Josef Schmutzer (1683–1740): A budai palota látképe, 1737.

Papír, rézkarc, rézmetszet, 29,5 × 44,8 cm.

Jelzés balra lent a szöveg alatt: „S. Mikovinyi del. et A. Schmutzer sc. Vien.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 70.6.

2.1.2. Johann Matthey (műk.: XVIII. század közepe): A III. Károly-féle barokk palota felmérése, 1742.

Másolat (eredeti: Bécs, Hofkammerarchiv, lt. sz.: Rb.10/6.).

2.1.3. Ismeretlen szerző (XVIII. század): A barokk palota alaprajzai, 1760-as évek.

Papír, tus, akvarell, 58 × 42,5 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.66/A. szj.

2.1.4. Zeller Sebestyén (1735–1777): A palota díslépcsőjének metszete és alaprajza, 1755–1758.

Másolat (eredeti: Bécs, Hofkammerarchiv, lt. sz.: Rb.10/5.).

2.1.5. Zeller Sebestyén nyomán: A barokk palota keleti homlokzata, 1758 után.

Papír, tus, akvarell, 32,7 × 87 cm.

OMvH MÉM, lt. sz.: 72.020.22.

2.1.6. Franz Anton Hillebrandt (1719–1797): A dunai és a nagyudvari homlokzat, 1765.

Másolat (eredeti: Bécs, Albertina).

2.1.7. Franz Anton Hillebrandt (1719–1797): Az angolkisasszonyok és a Theresianum elhelyezési terve, 1770. Pince, földszint, első és második emeleti alaprajzok.

Fényképreprodukció.

2.1.8/A. Ferdinand Pichler (XVIII. század második fele) rajza nyomán Johann Ernst Mansfeld (1739–1796): A budai várpalota mint egyetemen és csillagvizsgáló, nyugatról, 1777–1779.

Papír, rézkarc, rézmetszet, 18,5 × 30,4 cm.

Jelzés balra lent: „Ferd. Pichler delin.– I. Mansfeld sc.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: Lanfr. 134.

2.1.8/B. Steffka Antal (XVIII. század második fele) rajza Ferdinand Pichler (XVIII. század második fele)–Johann Ernst Mansfeld (1739–1796) műve nyomán: A barokk palota madártávlati képe nyugat felől, 1779.

Papír, tus, akvarell, 36 × 51,2 cm.

Jelzés jobbra lent: „Antonius Steffka a S. o Josepho Calazancio I. P.”

OMvH MÉM, lt. sz. nélkül.

2.1.9. Nedeczky József Pál (XVIII. század második fele): A barokk palota keresztmetszete a középtengelyben, 1779.

Papír, tus, akvarell, 43,3 × 67,5 cm.

Jelzés jobbra lent: „Verfertigt Josef Nedeczky in Stift zu Tottis Anno 1779.”

OMvH MÉM, lt. sz.: 83.06.2.

2.1.10. Franz Anton Hillebrandt (1719–1797): A palota keleti homlokzata a csillagvizsgáló-toronyval, 1780 körül.

Papír, tus, akvarell. 51 × 67 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 23.

2.1.11. Johann Jakob Meyer (1749–1829) rajza nyomán Peter Paul Westermayer (1755–1825): Buda látképe, 1780.

Papír, rézkarc, rézmetszet, 20 × 38,1 cm.

Jelzés lent balra és jobbra: „J. Majer del. – P. Westermayer sc.”
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 14.797.

Irodalom: RÖZSA, 1963, 145/a.

2.1.12. Ismeretlen mester: A palota első és második emeleti alaprajza és oldalhomlokzata, 1790.

Papír, tus, akvarell, 58 × 88 cm.

Jelzés jobbra lent: „Im Jahr 1780.”

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 22.

2.1.13. I. H. monogram (Joseph Hillebrandt; 1717–1797): A palotakápolna hosszmetzete, 1771–1780 között.

Papír, tus, akvarell, 83 × 52 cm.

Jelzés jobbra lent: „I. H.”

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 29.

2.1.14. Ismeretlen mester: A kupola szerkezeti rajza, 1765–1769 között.

Papír, tus, akvarell 34 × 45 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 26.

2.1.15. Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) és Georg Karl Zillack (1746 körül–1809): A csillagvizsgáló-torony külső képe és alaprajzai, 1778–1779 között.

Papír, tus, akvarell, 70 × 51 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 27.

2.1.16/A. Joseph Hillebrandt (1717–1797): A Szent Jobb-kápolna külseje, 1778 körül.

Papír, tus, akvarell. 53,8 × 42,2 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 28.b.

2.1.16/B. I. H. monogram (Joseph Hillebrandt; 1717–1797): A Szent Jobb-kápolna metszete, 1778 körül.

Papír, tus, akvarell, 53 × 41 cm.

Jelzés jobbra lent: „I. H.”

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 28.a.

2.1.17. Franz Anton Hillebrandt (1719–1797): A palota földszinti alaprajza, 1765.

Papír, tus, akvarell, 62 × 94 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 2.

2.1.18. Ismeretlen mester: A palota földszinti alaprajza, 1778 előtt.

Papír, tus, akvarell, 44 × 63 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 18.

2.1.19. Ismeretlen mester: A trónterem és két előszobájának alaprajza I. Ferenc koronázási ünnepségeinek alkalmából felállított asztallal, 1792.

Papír, tus, akvarell, 31,6 × 43,4 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 163.

2.1.20. Ismeretlen mester: A Mária Magdolna- (Helyőrségi) templom I. Ferenc koronázásának ideiglenes berendezésével.

Alaprajz, keresztmetszet-részlet, előcsarnok homlokzata, 1792.

Papír, tus, akvarell, 120 × 65 cm.

MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 170.

Zeughaus (Fegyvertár)

A Szent György tér déli oldalán – középkori épület helyén – 1686–1696 között épült fel a fegyvertár, amely 1723-ban leégett. Helyén 1725-től 1727-ig Johann Matthey (műk.: XVIII. század közepe) tervezte az új, trapéz alaprajzú, saroklizáltos, belsőudvaros épületet. Homlokzatát eddig nem azonosított bécsi építésznél rendelte meg a haditanács. A házban a XIX. század közepén a palota konyhái kaptak helyet, majd az építési bizottság foglalta el. A századfordulón lebontották. (F. P.)

2.1.21. A Zeughaus épülete a Szent György téren, 1901 előtt.

Fénykép. Klösz György (1844–1913) felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 1006/9.

2.1.22. A Zeughaus északi homlokzata, 1890-es évek.

Fénykép. Goszleth István (1850–1913) felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 108/1.

2.1. XIX. SZÁZAD KÖZEPE

„Budavára legújabb ostroma alatt a jobb szárny és középépület csaknem földig égett. Mit a lángok a bútorzatban megkíméltek, azt a vár bevételé után részint elhordák, részint összetördelék. Mondják, hogy csak két orosz nagy tükör maradt épen, ezeket utóbb Bécsbe vitték” (HUNFALVY, 1856).

Az 1810-ben egy villámcsapás következtében kitért tűzvész elpusztította a palota tetőterét, amelyet ezután a tagoló manzárdtetők nélkül állítottak helyre. Louis Joseph Montoyer (1749–1811), az Udvari Építészeti Igazgatóság vezetője tervekét készítette a középrész felmagasítására, ezeket azonban ekkor

nem valósították meg. 1827–30 között lebontották a csillagvizsgáló-tornyot, és ekkor épült ki – Montoyer elgondolását követve – az Országos Építészeti Igazgatóság terveinek alapján a középső épületrész harmadik emelete. 1839-ben a Szent Zsigmond-kápolna altemplomát a nádori család temetkezéshelyévé alakították. A kriptát vasrács zárta el, valamint új oltár készült a kereszten függő Krisztus szobrával és kandeláberekkel.

József nádor halála (1847) után fia és utóda, István nádor méltó lakhelyének kialakítására nagyszabású munkálatok kezdődtek a palotában Ladislaus Rupp (műk.: XIX. század közepe) udvari építómérnök tervei alapján. Ezek során a dunai oldal középtengelyében új, hatoszlopos kolonnád készült manzárdkupolával, lebontották a palotát és a Zeughaust (fegyvertár) összekötő prépostsági épületét, s elkezdték az udvari istálló építését a Zeughaustól nyugatra. Az átalakításokat a szabadságharc eseményei félbeszakították, a palota súlyosan megsérült, több melléképület elpusztult.

1851–57 között a várépítésvezetőség (Schlossbauleitung) építészének – Carl Neuwirth (XIX. század), Carl Ehrenberger (XIX. század) és Holczer József (1812–?) – tervei alapján, Schurer von Waldheim (megh.: 1853), majd Josef Weiss (XIX. század) irányításával a palota középső épületrészében az uralkodó számára, a déli épületrészben pedig Albrecht főhercegnek készült lakosztály. Ekkor restaurálták a palotakápolnát. A külsőn új elemként jelentkeztek az előreugró épületrészek manzárdtetői, valamint a Duna felőli kupola a középtengelyben. A barokk diszudvaron elkészült a Tabán felőli kocsifelhajtó átboltzása és mellvédje, nyugati oldalán az új Várta-főörség, tőle északra a Stöcklgebäude és az udvari istálló. A kertben üvegházat és szentélyvel összekötött parasztházat emeltek, a Várkert dunai oldalán pedig az Óriáslépcsővel megközelíthető vízvezetési építményt. (F. P.)

2.1.23. Ifj. Ringer József (1753 körül–1833): A nagyudvari homlokzat alternatív terve, 1820–1821.

Papír, tus, akvarell, 45 × 57,5 cm.
MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 85.

2.1.24. Dunaiszky Lőrinc (1784–1833): Nagyudvari homlokzat, a középső épületrészen lévő középrizalit atikájának oraterve két tartó anygallal, 1828.

Papír, ceruza, tus, 22 × 52,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Dunaisky del A.o 1828.”
MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 94.

2.1.25. Hüppmann Ferenc (XIX. század első fele): A palotakápolna kriptájának keresztmetszete a bejárati ráccsal, 1839.

Papír, tus, akvarell, 49,2 × 66 cm.
Jelzés jobbra lent: „Franz Hüppmann Ingenieur.”
MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 112.

2.1.26. Hüppmann Ferenc (XIX. század első fele): A palotakápolna kriptájának hosszmetzete az oltár tervével, 1839.

Papír, tus, akvarell, 50 × 66,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Entw. gez. Franz Hüppmann H. Ingenieur.”
MOL, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 113.

2.1.27/A. Josef Lang (XIX. század)–Hieronymus Moosbrugger (1808–1858): A kihallgatási terem oldalfalterve, 1853.

Papír, tus, akvarell, 39,4 × 63,8 cm.

Jelzés jobbra lent: „Wien am 25ten März 1853 J. Lang.”
MOL, lt. sz.: E 393. K. K. Schlossbauleitung Ofen. Tervrajzok, 20. Téka, Plafond und Wandverzierungen, no. 18/a.

2.1.27/B. Josef Lang (XIX. század)–Hieronymus Moosbrugger (1808–1858): A kihallgatási terem oldalfalterve, 1853.

Papír, tus, akvarell, 39,4 × 63,8 cm.
Jelzés jobbra lent: „Wien am 25ten März 1853 J. Lang.”
MOL, lt. sz.: E 393. K. K. Schlossbauleitung Ofen. Tervrajzok, 20. Téka, Plafond und Wandverzierungen, no. 18/b.

2.1.28. Josef Lang (XIX. század)–Hieronymus Moosbrugger (1808–1858): A kihallgatási terem mennyezetterve, 1853.

Papír, tus, akvarell, 41,5 × 57,8 cm.
Jelzés jobbra lent: „Wien am 25ten März 1853 J. Lang.”
MOL, lt. sz.: E 393. K. K. Schlossbauleitung Ofen. Tervrajzok, 20. Téka, Plafond und Wandverzierungen, no. 18/c.

2.1.29. Johann Wendlandt (XIX. század közepe): Oldalfal- és mennyezetdíszítések tervei, 1831, 1836, 1839.

Papír, ceruza, akvarell, 36 × 22, 36 × 21,5, 48 × 34 cm.
Jelzés jobbra lent az egyes lapokon: „Joh. Wend 1831, Joh. Wendlandt 1836, Joh. Wendlandt 1839.”
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 53.140.1–3.

2.1.30. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A palota földszinti alaprajza, 1856.

Papír, tus, akvarell, 53 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 856. J. Weiß, C. Neuwirth, J. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. tabló 21. szj.

2.1.31. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A palota nyugati főhomlokzata, 1856.

Papír, tus, akvarell, 53 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 856. J. Weiß, C. Neuwirth, gz. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. tabló 27. VIII. szj.

2.1.32. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A palota keresztmetszete, 1856.

Papír, tus, akvarell, 53 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 856. J. Weiß, C. Neuwirth, gz. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. tabló 28. VIII. szj.

2.1.33. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): Zászlótartó terve, 1853.

Papír, tus, akvarell, 74 × 49 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen im May 853. J. Weiß, C. Neuwirth, J. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.92. A. szj.

2.1.34. A Várhegy déli része a palotával délnyugat felől, 1860-as évek.

Fénykép. Heidenhaus (XIX. század) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 23.372.

2.1.35. A palota látképe, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.1.

2.1.36. A régi őrségi épület a Tabánba levezető úttal, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.18.

2.1.37. A palota látképe délnyugat felől, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.24.

Az udvari istálló

A Zeughaustöl (az egykori fegyvertár) nyugatra az udvari építési hivatal és kocsiszín újkori épületeit 1840 körül bontották le, melyek helyére már 1788–1789-ben Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) is tervezett meg nem valósult istállót.

Az új udvari istállót Ladislaus Rupp (műk.: XIX. század közepe) tervei szerint kezdték el építeni 1847-ben, majd a szabadságharcban megsérült épületet a vár építésvezetőségének tervei alapján fejezték be 1854-ben. Déli szárnyának alagsorában két-hajós kocsiszín helyezkedett el, amely fölött a magasföldszinten és az északi szárnyban voltak az istállók, míg a középső épületrészben a lovasiskola csarnoka kapott helyet. (F. P.)

2.1.38. Carl Ehrenberger (XIX. század)–Holczer József (1812–?): Az udvari istálló első emeleti alaprajza, 1857.
Papír, tus, akvarell, 48 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. November 857, Ehrenberger, Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.401. szj.

2.1.39. Carl Ehrenberger (XIX. század)–Holczer József (1812–?): Az udvari istálló főhomlokzata, 1857.
Papír, tus, akvarell, 48 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 857, Ehrenberger, gz. Jos. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. 5/A. 30. szj.

A régi őrségi épület

A nyitott barokk díszudvar nyugati oldala mentén 1853–54-ben épült a Wachtgebäude (őrségi épület) Schurer von Waldheim (megh.: 1853) tervei szerint.

A hosszúkás, földszintes épület a nyugati oldalon négy íves arkáddal támaszkodott a várfálra, az udvari főhomlokzaton pavilonoszerű szélső rizalitok öveztek a középső homlokzatszakaszt, amely előtt fedett terasz húzódtott. A régi őrségi épületet a krisztinavárosi szárny építéskor bontották le. (F. P.)

2.1.40. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A régi őrségi épület főhomlokzata, 1856.

Papír, tus, akvarell, 52 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. November 1856, J. Weiß, C. Neuwirth, gz. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. tabló 27 6. szj.

2.1.41. Carl Ehrenberger (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A régi őrségi épület hátsó, nyugati homlokzata, 1857.

Papír, tus, akvarell, 48 × 72 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 857, Ehrenberger, Josef Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.404. szj.

A Stöcklgebäude

Az őrségi épület és az istálló között a nyugati várfal mentén épült fel a kétemeletes ház. Földszintjére a várfelügyelő lakása, az első emeletre tartalék vendéglakosztály, a második emeletre a várplébánia került. A déli oldalán kétraktusos, tömszerű épület északi végén háromraktusossá bővült, hogy helyet adjon a reprezentatív lépcsőcsarnoknak. 1901-ben bontották le, helyére a Hausmann-féle főőrségi épület került. (F. P.)

2.1.42. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A Stöcklgebäude földszinti alaprajza, 1856.
Papír, tus, akvarell, 52,5 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. November 1856, J. Weiß, C. Neuwirth, J. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, 395. szj.

2.1.43. Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A Stöcklgebäude keleti főhomlokzata, 1853.
Papír, ceruza, akvarell, 38 × 54,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 4. July 1853, C. Neuwirth, J. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, 90/A. szj.

2.1.44. Carl Ehrenberger (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A Stöcklgebäude nyugati homlokzata, 1857.
Papír, tus, akvarell, 47,5 × 72 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen am 15. Novemb. 857, C. Ehrenberger, Jos. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, II. 3/B. 29. szj.

2.1.45. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczer József (1812–?): A Stöcklgebäude déli oldalhomlokzata, 1854.

Papír, tus, akvarell, 41 × 58 cm.
Jelzés jobbra lent: „Die k.k. Schlossbauleitung Ofen im August 1854, J. Weiß, C. Neuwirth, gez. Holczer.”
BTM Kiscelli Múzeum, 21/A. szj.

2.1. AZ YBL-HAUSZMANN-FÉLE PERIÓDUS

„Mindenkor dicsőségére fog szolgálni ez a pompás alkotás első tervezőjének, néhai Ybl Miklósnak, valamint a mester utódjának, Hauszmann Alajos műegyetemi tanárnak, ki a részben általa is módosított tervezetet oly nagy szerencsével valósította meg” (Vasárnapi Ujság, 1900).

1871-ben Feszli Frigyes (1821–1884) Budapest városrendezési pályázatában már felvázolta egy új palota építését. A rezidencia észak felé történő bővítésének tervét először Linzbauer István (1838–1880) alkotta meg 1873-ban. Ugyanebben az évben Reitter Ferenc (1813–1874) a Várkert keleti, Duna felőli lezárására dolgozott ki tervet. Ez Podmaniczky Frigyes (1827–1907), a Fővárosi Közmunkák Tanácsa alelnökének elképzelésén alapult. A koncepció megvalósítására azonban a historizáló neoreneszánsz építéssel legnevesebb hazai mesterét, Ybl Miklóst (1814–1891) kérték fel. 1875–79 között az ő tervei szerint emelték a Várkertbazárt, majd 1882-ig a Várkertkioszkat. Ybl az Ellipsz kertbe antikizáló pavilon és tempio terveit is elkészítette, azonban 1879-ben ezeket elvetették.

A várpalota északi irányban történő bővítését 1880-ban ugyancsak Podmaniczky kezdeményezte Tisza Kálmán miniszterelnöknél, melyhez I. Ferenc József 1882-ben járult hozzá. Ybl 1883 májusában négyféle alternatívát nyújtott be, amelyekből ekkor még csak a krisztinavárosi származat, a lebontandó Zeughaus helyén létesítendő kertet és az őrségi épületet fogadták el. 1885 májusára a trónterem bővítésének, illetve a régi palotát és az új testőrségi épületet összekötő oszlopcsarnoknak a rajzait is beterjesztette. Kidolgozta a krisztinavárosi szárny elrendezésének és a trónterem bővítésének enteriőrterveit is. Ybl neobarokk jellegű terveit rendkívül nehezen fogadták el, pedig 1889-re Marchenke Vilmos (XIX. század vége) szobrászművész az átépítés makettjét is elkészítette.

1889-ben Podmaniczky még csak a Palota út (a Krisztinaváros felőli feljáró út) építését tudta elfogadtatni, amelynek munkáit 1890 júniusában kezdték el. Ybl 1891 januárjában meghalt, az építési iroda vezetését ideiglenesen munkatársa, Györgyi Géza (1851–1934) vitte tovább, ám vezető építésznek Hauszmann Alajos (1847–1926) műegyetemi tanárt nevezték ki.

1892-ben, I. Ferenc József megkoronázásának negyedszázados évfordulóján végképp szűknek bizonyult a trónterem, ezért azt 1892–95 között Hauszmann az udvar felé egy folyosószerű térrel bővítette ki, melyet a homlokzaton négyoszlopos kolonnád hangsúlyozott. A krisztinavárosi szárny a barokk palota nyitott díszudvarát zárta be, ám mivel az épület a Várhegy területén túlnyúlt, hatalmas aléptímenyt kellett építeni. Az új palota alapkövét 1896-ban tették le.

1895-ben Hauszmann az északi bővítésre tett javaslatot, I. Ferenc József 1896 januárjában a korábbi épületrészt folytató hasonló homlokzatú változatot fogadta el, ennek alapján indult meg az építkezés. 1896–97-ben a régi palota déli homlokzata elé két oszlopon álló teraszt, valamint egy folyosót és manzárdos pavilont építettek, majd innen lépcsőzetet az alatta fekvő téli-kertbe. A nagyszabású lépcsőkkel kialakított kertben parasztház épült.

A Szent Zsigmond-kápolnát is felújították és a Szent Jobb őrzésére a szentély mellett kis cellát alakítottak ki. A kápolna északi

homlokzatára a Mátyás-kút került (1898). Lebontották a kápolna melletti Szent Jobb-kápolnát és a Zeughaus (a volt fegyvertár az új északi szárny helyén).

A palota északi bővítésében hatalmas dísztermet alakítottak ki, amelynek főszintjét az északi szárny kapuján és udvarán át lehetett megközelíteni. A hatalmasra nőtt dunai homlokzatot Hauszmann az új középtengelyben elhelyezett kupolával koronázta meg, a kolonnáddal bővített homlokzat előtt pedig nagyszabású szabad lépcsővel (az úgynevezett Habsburg-lépcsővel). A palota egységes neobarokk jellegű épületté alakult, amelyet szecessziós stíluslemek is színezték.

A Stöcklgebäudét lebontották, helyére az új főőrségi épület került, s átalakították az udvari istállót is.

A nyugati Csikós udvarba új lovarda épült. Az építkezés 1905-ben fejeződött be. (F. P.)

2.1.46. Ismeretlen mester: A királyi palota helyszínrajza, 1900 körül.

Papír, tus, akvarell, 129,5 × 200 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, 820. szj.

2.1.47. Nádler Róbert (1858–1938): A királyi palota tervezett összképe kelet felől, 1900.

Papír, akvarell, 86 × 134 cm.

Jelzés balra lent: „... [Nádler] Róbert Budapest 1900.”

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 51.714.1.

2.1.48. Nádler Róbert (1858–1938): A királyi palota tervezett összképe nyugat felől, 1900.

Papír, akvarell, 86 × 134 cm.

Jelzés balra lent: „Nádler Róbert Budapest 1900.”

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 51.714.2.

2.1.49. Ybl Miklós (1814–1891): A királyi palota madártávlattól, nyugat felől, 1890 körül.

Papír, tus, akvarell, 83 × 104 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, III.B. szj.

2.1.50. Ismeretlen mester: A palota összképe a Krisztinaváros felől a kertekkel és a narancspavilonnal, 1900 körül.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

OMvH MÉM, lt. sz.: 81.09.5.

2.1.51. A palota helyszínrajza, 1912.

Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, I. tábla.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.52. A palota földszinti alaprajza, 1912.

Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 22.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.53. A palota első emeleti alaprajza, 1912.

Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 23.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.54. A palota második emeleti alaprajza, 1912.

Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 25.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.55. A palota harmadik emeleti alaprajza, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 2.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.56. A palota látképe a Duna felől, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 2. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

Az F épület: krisztinavárosi szárny

Az új krisztinavárosi szárnyat eredetileg Rudolf trónörökös és felesége rezidenciájának szánták. Ybl két belső udvar köré hatalmas épületömböt tervezett, amely északon és délen egy-egy nyaktaggal kapcsolódott a régi palotához.

Az új szárnyban a grandiózus díszlépcsőház földszintjét Fadrusz János (1858–1903) *Atlaszai*, emeletét Stróbl Alajos (1856–1926) *Iustitia-szobra*, oldalfalait pedig falikárpitok díszítették. Rudolf trónörökös halála (1889) után Hauszmann az első emeleten uralkodói (főhercegi) vendéglakosztályokat alakított ki. A Habsburg-ház magyar voltát a magyar történelmi tradíciók érvényesítésével kívánták demonstrálni: az első emelet déli oldalán kapott helyet a neoromán stílusú Szent István-terem, a nyugati szárny középtengelyében pedig a neoreneszánsz Hunyadi Mátyás-terem.

Erzsébet királyné emléket az északi szárny második emeletén 1908-tól emlékmúzeum őrizte. Ezen a szinten alakítottak ki helyiségeket a Szent Korona és a koronázási jelvények őrzésére is. (F. P.)

2.1.57. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny földszinti alaprajzának tervváltozata: a főhomlokzattal párhuzamos tengelyű fölépcsőház, 1880-as évek.
Papír, tus, 47 × 55 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 58/A. szj.

2.1.58. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny első emeleti alaprajzának tervváltozata: a főhomlokzatra merőleges tengelyű fölépcsőház, 1880-as évek.
Papír, tus, 47 × 55 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 63/A. szj.

2.1.59. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny földszinti alaprajza, 1886.
Papír, nyomat, 63 × 80 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 310. szj.

2.1.60. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny első emeleti alaprajza, 1886.
Papír, nyomat, 63 × 80 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 307. szj.

2.1.61. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny egyik sarokrízalitjának homlokzatterve, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 90 × 48 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 286. szj.

2.1.62. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny udvari (keleti) homlokzata a déli és északi nyaktag keresztmetszetével, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 73 × 131,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, szj. nélkül.

2.1.63. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny, az Oroszlános kapu belső udvari homlokzata, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 108,5 × 80,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 155. VII/B. szj.

2.1.64. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny fölépcsőházának keresztmetszete, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 123 × 58 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 155. VII/A. szj.

2.1.65. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny fölépcsőházának hosszmetzete, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 80 × 125,5 cm.
OMvH Tervtár, lt. sz.: 71.989.

2.1.66. Ybl Miklós (1814–1891): A krisztinavárosi szárny nyugati homlokzatának részlete a középízalattól, 1880-as évek vége.
Papír, tus, akvarell, 137 × 79,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 777. szj.

2.1.67. A királyi palota Ybl Miklós-féle makettjének nézete nyugat felől, 1880-as évek.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
FSzEKBGy Fotótár, lt. sz.: B. kisny., 6066.

2.1.68. A palota a Tabán felől, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 3. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.69. Krisztinavárosi szárny: a fölépcsőház, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 37.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.70. Krisztinavárosi szárny: a fölépcsőház az első emeleten, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 11. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.71. Krisztinavárosi szárny: a Hunyadi Mátyás-terem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 17. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.72. Krisztinavárosi szárny: az első emeleti előcsarnok, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 12. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.73. Krisztinavárosi szárny: az ebédlőterem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 20. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.74. Krisztinavárosi szárny: a Szent István-terem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 16. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.75. Krisztinavárosi szárny: a főhercegi fogadóterem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 22. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.76. Krisztinavárosi szárny: a főhercegi ebédlő, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 21. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

Az E épület

A barokk palota legkorábbi egysége, amely belső négyzetes udvar köré épült. A díszudvarból az északi oldali reprezentatív, úgynevezett Királylépcső vezetett az emeletre. Itt a XIX. században a főhercegi (nádori) lakosztályok voltak, a szárny a szabadságharcban teljesen kiégett. 1853-ra állították helyre Albrecht főherceg, Magyarország helytartója számára. Később I. Ferenc József és felesége, Erzsébet királyné magánlakosztálya került ide. (F. P.)

2.1.77. Vasdinnyei Vasdinnyey Pál: A déli négyszög (E épület) alaprajzai, 1918.
Papír, tus, 44 × 82, 5 cm.
Jelzés alul középen: „1918. III. 22. Vasdinnyei Vasdinnyey Pál kir. műszaki tanácsos.”
BTM Kiscelli Múzeum, 316. szj.

AD épület

A barokk palota középrésze a reprezentatív uralkodói termetek foglalta magában. Mária Terézia idején az északi volt a királynői oldal, míg a királyi termei délen voltak. Hauszmann a két oldalt megfordította. A díszudvarra néző nyugati traktus közepén kapott helyet a trónterem (díszterem), amelyhez két-két előszoba vezetett. Az északi és déli oldal közbenső helyiségei kisebb tróntermek voltak. A keleti, Duna felőli oldal középtengelyébe az uralkodópár hálószobája került, ehhez kapcsolódott kétoldalt a homlokzat hosszában végigfutó terem sor.
Az 1850-es évek közepén, majd Hauszmann idején is eredeti stílusban újjították fel az egykori enteriőröket, sőt az utóbbi periódusban a tróntermet is bővítették. (F. P.)

2.1.78. Ybl Miklós (1814–1891): A nagyudvar keleti oldalának középső része (D épület). A trónterem kibővítése, 1880-as évek.
Papír, tus, akvarell, 98 × 125 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: AN 99.548.
Irodalom: YBL, 1956a, 297.

2.1.79. Ybl Miklós (1814–1891): Keresztmetszet részlete (D épület). A trónterem kibővítése, 1880-as évek.
Papír, tus, akvarell, 118,5 × 76 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 155. VI.A. szj.

2.1.80. A palota keleti homlokzatának déli szárnya a Savoyai-szoborral, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 4. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.81. Udvari részlet a díszterem homlokzatával, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 29.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.82. D épület: az első előszoba a zentai csatát ábrázoló festménnyel, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.2.

2.1.83. D épület: a második (északi) előszoba, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.6.

2.1.84. D épület: a díszterem az átalakítás előtt, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.4.

2.1.85. D épület: a trónterem az átalakítás előtt, 1895.
Fénykép. Klösz György (1844–1913) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 65.2680.

2.1.86. D épület: a trónterem a Hauszmann-féle átalakítás után, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 9.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.87. D épület: a trón az átalakított trónteremben, 1916.
Fénykép. Kallós Oszkár (1875–1955) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 23.170.

2.1.88. D épület: az északi (királyi) kis trónterem, 1895.
Fénykép. Klösz György (1844–1913) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 65.2419.

2.1.89. D épület: a kihallgatási terem, 1896.
Fénykép. Klösz György (1844–1913) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 65.2666.

2.1.90. D épület: a dolgozószoba, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 65.395.12.

2.1.91. D épület: a termék sora a kis társalgóból, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.11.

2.1.92. D épület: a déli (királynői) kis trónterem, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.10.

2.1.93. D épület: a déli (királynői) kis trónterem, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.9.

2.1.94. D épület: a második (déli) előszoba, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.14.

2.1.95. D épület: az első (déli) előszoba, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.17.

A C épület

A barokk palota északi része ugyancsak belső udvaros kialakítású volt. Délről az úgynevezett Diplomata lépcső vezetett fel a díszemeletre. Nyugati traktusában alakították ki a Szent Zsigmond- és a Szent Jobb-kápolnát még a XVIII. században, az előbbi a XIX. század derekán, majd Hauszmann idején is átalakították. A Szent Jobb-kápolnát Hauszmann az udvaron történő kocsíathajtás érdekében lebontotta, helyette a Szent Zsigmond-kápolna keleti bővítmenyét alakította Szent Jobb-cellává, Roskovics Ignác (1854–1915) aranyozóikkal és Lippert József (1826–1902) ereklyetartójával.

Ugyancsak Hauszmann nevéhez fűződik a keleti traktus közepén az új Habsburg-terem kialakítása. A terem az egész palota-együttes középtengelyébe került, amelyet a homlokzat előtti kolonnád, a Habsburg-lépcső, valamint a csúcán a koronával díszített kupola hangsúlyozott. (F. P.)

2.1.96. Hauszmann Alajos (1847–1926): A nagyudvar északi oldala az Oroszlános kapu udvari homlokzatával, 1898.
Papír, tus, akvarell, 64 × 111 cm.
Jelzés jobbra lent: „Hauszmann Al 1898. VII.”
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 98.3.1.

2.1.97. Hauszmann Alajos (1847–1926): A C épület északi homlokzata a Mátyás-kúttal, 1898.
Papír, tus, akvarell, 64,5 × 79,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Hauszmann Al 1898/VII.”
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 98.4.1.

2.1.98. Ybl Miklós (1814–1891): A Diplomata lépcső (C épület) szárnyának hosszmetsete, 1890 körül.
Papír, tus, akvarell, 84 × 134 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 139. szj.

2.1.99. Hauszmann Alajos (1847–1926): A C épület kocsíathajtójának és az innen nyíló lépcsőháznak a keresztmetsete, 1898.
Papír, tus, akvarell, 42 × 76 cm.
Jelzés jobbra lent: „Hauszmann Al 1898/VII.”
BTM Kiscelli Múzeum, 271. szj.

2.1.100. Ybl Miklós (1814–1891): A királyi palota (C, D, E épület) keleti, dunai homlokzata, 1885.
Papír, tus, akvarell, 56,2 × 126 cm (karton: 68,5 × 139,8 cm).
MOL, lt. sz.: T 9. no. 1/1.

2.1.101. A palota részlete Habsburg-lépcsővel, 1903 körül.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 1654.

2.1.102. A Habsburg-lépcső, 1903.
Fénykép. Weinwurm Antal (műk. 1865–1974) felvétele.
MNMTF, lt. sz.: 44295.

2.1.103. Mátyás király kútja, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 7. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.104. C épület: a Habsburg-terem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 18. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.105. C épület: Lotz Károly mennyezefreskója a Habsburg-teremben, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 19. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.106. C épület: a várkápolna belseje, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 13. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.107. C épület: a Szent Jobb-kápolna oltára, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 53.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.108. C épület: a szentségtartó a Szent Jobb-kápolnából, 1890 körül.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 1490.

A B épület

Az új, Hauszmann-féle szárny nyugati traktusának ékessége a hatalmas és pompás kialakítású neobarokk nagy ünnepi terem (bálterem vagy táncterem), amely a korabeli Budapest egyik legnagyobb belső tere volt.

Oldalfalait oszlopok tartotta architrávok, erkélyek és hatalmas félköríves záródású ablakok tagolták, gazdag stukkódíszes mennyezet zárta le.

1905-ben nyugati oldalára télikertszerű, öntöttvas és üveg szerkezetű új helyiséget tervezett Hauszmann, amely nem valósult meg.

A szárny keleti, dunai oldalára került az úgynevezett büfégaléria, amelynek mennyezetét a magyar mese- és mondavilágból vett jelenetek, Feszty Árpád (1846–1900) *Árgyélus királyfi és Tündérszép Ilona* című freskói díszítették. (F. P.)

2.1.109. Hauszmann Alajos (1847–1926): Az A, B, C épület nyugati homlokzata, 1900 körül.
Papír, tus, 58 × 97 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 99/A. szj.

2.1.110. Lechner Loránd (1883–1963): A táncterem enteriőrének részletterve, 1904.
Papír, tus, akvarell, 47,5 × 46 cm.
Jelzés jobbra lent: „Lechner Loránd 1904.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.8/A. szj.

2.1.111. Hauszmann Alajos (1847–1926): A táncterem bővítésének terve: az új terem metszete, 1905 körül.
Papír, ceruza, akvarell, 44 × 56, 5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.250. szj.

2.1.112. Hauszmann Alajos (1847–1926): A táncterem bővítésének terve: az új terem homlokzatának tervváltozata, 1905 körül.
Papír, ceruza, akvarell, 45,5 × 53 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.273. szj.

2.1.113. Hauszmann Alajos (1847–1926): A táncterem bővítésének terve: az új terem homlokzatának tervváltozata, mögötte a táncterem homlokzatával, 1905 körül.
Papír, ceruza, akvarell, 44 × 41,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.284. szj.

2.1.114. Forgó és Társa: Üvegablak terve, 1900 körül.
Papír, tus, akvarell, 37 × 53 cm.
Jelzés (pecsét): „Forgó és társa. Budapest.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.633. szj.

2.1.115. Udvari részlet az ünnepi terem homlokzatával, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 6. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.116. B épület: a bálterem, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 14. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.117. B épület: a büfégaléria, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 15. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

Az A épület

A Hauszmann-féle északi palotaszárny nem más, mint egy hatalmas fogadóépítmény. Északi oldalán nyílt a hármass diadalív szerű főkapu, Jungfer Gyula (1841–1908) kapuszárnyaival, az attikán Jankovits Gyula (1865–1932) *Hungária-szobrával*. Középrészén, az udvaron haladt át a kocsit, ahonnan a bejárat emelt szintje következtében rögtön a keleti szárny első emeleti előcsarnokába lehetett jutni. A palota egybenyíló teremsorán át innen a nagy bálterembe vezetett tovább az út. (F. P.)

2.1.118. Hauszmann Alajos (1847–1926): Az A épület keresztmetszete, háttérben a B épület homlokzatával, 1900 körül.
Papír, tus, 53,5 × 61,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.28/A. szj.

2.1.119. Ybl Miklós (1814–1891): A királyi palota helyszínrajza a tervezett királyi testőrlakházzal, 1885 körül.
Papír, nyomat, 37,4 × 59 (47 × 65,8) cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 262. szj.

2.1.120. Ybl Miklós (1814–1891): A tervezett összekötő kolonnád és a királyi testőrlakház keleti homlokzata, 1885.

Papír, tus, akvarell, 56,5 × 103 (78 × 110) cm.
Jelzés jobbra lent: „29/4 885 Ybl Miklós.”
MOL, lt. sz.: T 9., no. 1/2.

2.1.121. Ybl Miklós (1814–1891): A tervezett királyi testőrlakház nyugati homlokzata, 1885.
Papír, tus, akvarell, 51,4 × 70,5 (72 × 90,8) cm.
Jelzés jobbra lent: „29/4 885 Ybl Miklós.”
MOL, lt. sz.: T 9., no. 1/3.

2.1.122. Ybl Miklós (1814–1891): A tervezett királyi testőrlakház északi homlokzata, 1885.
Papír, tus, akvarell, 52 × 69,5 (71,6 × 90,4) cm.
Jelzés jobbra lent: „29/4 885 Ybl Miklós.”
MOL, lt. sz.: T 9. no. 1/4.

2.1.123. Ybl Miklós (1814–1891): A tervezett királyi testőrlakház déli homlokzata, 1885.
Papír, tus, akvarell, 51,8 × 70,2 (71,8 × 90,7) cm.
Jelzés jobbra lent: „29/4 885 Ybl Miklós.”
MOL, lt. sz.: T 9. no. 1/5.

2.1.124. Györgyi Géza (1851–1934): A budai vár testőrlakházal bővített együttesének tervezett látképe a pesti rakparttal, 1885 körül.
Papír, akvarell, 29,5 × 38,5 cm.
OMvH MÉM, lt. sz. nélkül.

2.1.125. A épület: az északi szárny főbejárata, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 30.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.126. A épület: a földszinti előcsarnok, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 10. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.127. Ybl Lajos (1855–1934): Karosszék terve, 1900 körül.
Papír, ceruza, tus, 37 × 42,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Ludwig Ybl kk. Hofbaukontrolor.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.1/A. szj.

Melléképületek

A lovarda

A nyugati, úgynevezett Csikós udvarban 1899–1901 között építette fel Hauszmann az új lovardát. Téglalap alaprajzú épületét hatalmas íves, kétrészes manzárdtető zárta le. Az épület nagy részét kitevő lovardateremben Vastagh György (1868–1946) *Lófékező (Csikós)* című szobrát állították fel. (F. P.)

2.1.128. Hauszmann Alajos (1847–1926): A lovarda fő- és oldalhomlokzata, alaprajza és keresztmetszete, 1898.
Papír, tus, akvarell, 47,5 × 73 cm.
Jelzés jobbra lent: „Hauszmann Al 1898/VII.”
BTM Kiscelli Múzeum, 229. szj.

2.1.129. Hauszmann Alajos (1847–1926): A lovarda hosszmet-szete, 1898 (?).
Papír, tus, akvarell, 41,5 × 78 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 225. szj.

2.1.130. Hauszmann Alajos (1847–1926): A lovarda kereszt-metszete, 1898.
Papír, tus, akvarell, 38 × 30 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, 224. szj.

2.1.131. Az új lovarda épülete Vastagh György (1868–1946) *Csikós* című szobrával, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 50.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.132. Az új lovarda lovaglóteremének belseje, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 51.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.1.133. Az istálló, a Stöcklgebäude és a lovarda épülete, 1901.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 32.324.1.

Az udvari istálló

2.1.134. Az istállóépület főhomlokzata, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 49.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

Az udvarlakai őrség épülete

Az udvarlakai őrség épülete a Stöcklgebäude helyén, a diszudvar nyugati oldalán állt régi vártaépület pótlására emelték. Főhomlokzatát timpanonnal lezárt szélső rizalitok között árkádsor alkotja, míg az egyszerűbb kialakítású nyugati homlokzat hosszabb és háromszintes volt. (F. P.)

2.1.135. Hauszmann Alajos (1847–1926): Az új őrségi épület homlokzatai és keresztmetszete, 1901.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, 773. szj.

2.1.136. Az őrség épülete, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 8. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

A Várkertkioszk

A Várkertbazár és a Duna között Ybl Miklós 1877-ben tervezte meg a kerti pavilont formázó neoreneszánsz épületet. A kioszk 1881-ban készült el. Két külön tetőzettel lefedett részből áll: az északi oldali, loggiával megnyitott kioszkból és a déli gépházból, amely a palota vízellátását biztosította. A két épületrész találkozásánál a toronyként kialakított kémény áll. (F. P.)

2.1.137. Ybl Miklós (1814–1891): A Várkertkioszk keleti oldal-homlokzata, 1877. Rajzlap, tus, 45 × 55,7 (60 × 76) cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.65/A. szj.

2.1.138. A Várkertkioszk, háttérben a Vigadó épületével, 1900 körül.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 16.972.

A Várkertbazár

A Várkertbazár a Várkert keleti, Duna-parti lezárásaként Ybl Miklós (1814–1891) tervei szerint épült fel 1875–1879 között. Két szélső eleme egy-egy lakóház, ehhez félköríves loggiasor csatlakozik fülkepavilonnal a végén, míg a középrész az egyemeletes gloriettet közrefogó kétoldali kétkarú rámpa alkotja, balusztrádos korláttal. Than Mór (1828–1899) falképei, melyek a pavilonokat díszítették, elpusztultak, a fülkepavilonok belső groteszk dekorációi Scholz Róbertől (1837–1912) származnak. A szobordísz Fessler Leó (1840–1893) és Huszár Adolf (1842–1885) műve volt. (F. P.)

2.1.139. Ybl Miklós (1814–1891): A Várkertbazár középrészé-nek homlokzata és keresztmetszete, 1875 körül.
Papír, tus, 51,3 × 88,4 (68,2 × 103,5) cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.54/A. szj.

2.1.140. Ybl Miklós (1814–1891): A Várkertbazár A épületének (északi bérház) főhomlokzata, 1875 körül.
Papír, tus, 53,7 × 687,7 (68,6 × 104) cm.
BTM Kiscelli Múzeum, F.285. szj.

2.1.141. Than Mór (1828–1899): Zephyr, Flora, Juno és Jupiter. Falkép vázlata, 1880 körül.
Rajzlap, tus, akvarell, 30,7 × 47,2 cm.
MOL, lt. sz.: T 10. no. 13.

2.1.142. A Várkertbazár látképe a palotával, 1887.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.980.

2.1.143. A Várkertbazár feljárata észak felé, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 107.38.

Egyéb tervek

2.1.144. Szabó László (XX. század): A könyvtárterem enteriőr-jének távlati képe, 1929.
Papír, ceruza, 32 × 41,5 cm (karton: 53 × 70 cm).
Jelzés jobbra lent: „Szabó László, k. u. k. főmérnök.”
BTM Kiscelli Múzeum, F.212. szj.

2.1.145. A kert részlete a szökőkúttal, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.23.

2.1.146. Györgyi Géza íróasztalánál, é. n.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
Magántulajdon.

2.1.147. Tál I. Ferenc József monogramjával, 1900 körül.
Ezüst, átmérő: 18 cm.
Györgyi Géza tulajdonából.
Magántulajdon.

2.1.148. Diszkalapács, 1896.
Ezüst, berakásokkal, fa, 28 × 18 × 4,5 cm.
Jelzés: „Bachruch A. (Budapest).”
OMvH MEM, lt. sz. nélkül.
A királyi palota bővítésének alapköveteléseinek használták.

2.1.149. Boule-szekrény és óra a krisztinavárosi szárny egyik
fejedelmi lakosztályában, 1900 körül.
Karton, kasírozott fénykép. Ismeretlen felvétele.
OMvH Tervtár, lt. sz.: 71.994.

2.1.150. Ifj. Vastagh György (1868–1946): A csikós, 1899.
Bronz, 50,5 cm.
Jelzés: alul a talpazon: „Ifj. Vastagh György, Budapest.”
MNG, lt. sz.: 56.691-N-76.
A Csikós vagy másképpen Lőfékező című szobor eredetije a lovarda előtt állt.

2.1.151. Klammer Mariska (XX. század első fele): Kihallgatási
terem a palotában.
Vászon, olaj, 74,5 × 59 cm.
Jelzés balra lent: „Klammer M.”
MNMTKcs, lt. sz.: 61.16.

2.1.152. A termek sora a kis társalgóból, 1896.
Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.11.

2.1.153. Stróbl Alajos (1856–1926)–Maróti Rintel Géza
(1878–1941): Hauszmann Alajos műépítész, 1905.
Ezüst, átmérő: 8 cm.
Jelzés az előlapon a váll alatt: „Stróbl”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 9569.

2.1.154. Hauszmann Alajos (1847–1926) levele Munkácsy
Mihály egyik festményének megvásárlásáról, 1903. május 8.
Papír, tinta, nyomtatott fejléc, kézírás, 28,9 × 22,7 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 21.854.

2.2. A BUDAI KIRÁLYI PALOTA KERTJEI

2.2.1. Johann Jakob Meyer (1749–1829)–Johann Ernst Mansfeld (1739–1796): Buda látképe, 1777. Barokk kert a palota keleti homlokzata előtt két nyolcszögű pavilonnal.
Papír, rézmetszet, 52,9 × 82,3 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 53.10.1. (másolat).

2.2.2. A palota keleti felső teraszkeretének (a mai Savoyai-szobor környéke) átalakítási terve, A tervlap, 1789.
Papír, tus, akvarell, 42 × 54,5 cm (20 bécsi öl [Wiener Klafter] = 173 mm).

Jelzés: „Plan des Garten bei dem K. Schloss zu Ofen”.
MOL, Kereskedelmi Minisztérium tervei, lt. sz.: T 14. no. 1. BT 56.

A kert a palota északi szárnya előtti, Duna felé eső területen épült, feltehetően már Albert herceg helytartói kinevezését követően és Franz Anton Hillebrandt tervei szerint. A kert átalakításának tervéhez két tervlap készült, ez az A jelű, amely a korábbi kertből az eredeti helyükön meghagyásra javasolt fákat és az új kialakítást ábrázolja. A B tervlap az átültethető fákat is megjelölő felvételi helyszínrajz. A fállal körülvevett kert fő bejáratai a rövidebbik oldalak többé-kevésbé közepén helyezkednek el, de a kert a prépostság felől is megközelíthető.

A kert északkeleti sarkából lépcsőn lehet a nyolcszögletű, teraszra álló falazott pavilonhoz jutni. A téglalap alaprajzú kert négy közel egyforma részre osztott, mind a négy negyedet vadgesztenye-fasor veszi körül. A kert negyedeinek legbelső sarkában a fák hiányoznak, ezáltal a kert közepén nyolcszögletű tér alakult ki. A B tervlap szerint ebben a nyolcszögletű térben azonos alaprajzú, ácsolt pavilon állt, amelyet az átalakítás keretében terveztek elbontani.

Az átalakítási terv szerint a fák csonkakúp alakúra nyrottak lesznek és a Duna felé eső kertfal mentén még egy fasort ültetnek, eltüntetve a fal melletti bántóan széles sétány ürességét. A kert átalakításáért ismét Hillebrandt volt felelős, a következő év első hónapjaiban az új fák ültetését ugyan elhalasztották, de a fákat megnyirni rendelték. A kert tehát a század utolsó évtizedében eredeti barokk formáját kapta vissza, és geometrikus jellegét a későbbi korszakok angolkereti divatjának idején is megőrizte. (Fatsar Kristóf)

2.2.3. A palota és kertjeinek felmérése, 1819.
Papír, tus, akvarell, 62 × 100 cm (50 bécsi öl [Wiener Klafter] = 158 mm).

Jelzés: „Situations Plan des königlichen Schlosses zu Ofen nach den dermaligen Stande und der dazu gehörigen Umgebung”.
MOL, Kamarai térképek, lt. sz.: S 11. no. 1541/3.

A felvételi helyszínrajz a várkert angolkereti korszakának első részletes ábrázolása. A palota keleti homlokzata előtti kertek még őrzik barokk jellegüket, az épületek melletti kisebb szabályos terek kertművészete az angolkereti divatjának korszakában továbbra is jellemzően geometrikus rendszerű. A déli rondellában kialakított szabályos kert szintén megtartotta XVIII. századi képét. A nagyobb nyílt felületeken, tehát a várfaltól délre eső területen azonban szabadabb kialakítású kertek hoztak létre, amely már a klasszikus angol tájképi kert rendszerét követi, bár néhány szabályos jellegű kertrészlet még az átmeneti korszak emlékeit idézi.

A barokk és a tájképi kert közötti korszak néhány itt még mindig megfigyelhető további jellegzetessége a néhol túlzottan hullámzó útrendszer és a kertek jellemzően homogén elosztása. A felmérés eredetileg a vízvezetékrendszer újabb szakaszához készült, amely a József nádor által tervezett kertbővítés miatt vált szükségessé. A kert Duna felé eső bővítésének alapjául szolgáló telkeket a nádor részben megvásárolta, részben a várparancs-

nokság adta át. Az új vízvezetékek kialakításáért Ajtay Mihály kamarai kútmester volt felelős, aki már 1818 tavaszán elkészítette az öntőformákat, de az ősszel egészségi állapota miatt nyugdíjazták, a következő évben pedig meghalt. A munkákat később Bernard Neuholdt, az Esterházyak kútmestere irányította. (Fatsar Kristóf)

2.2.4. A palota és környékének helyszínrajza az Ellipsz sétány létesítése (1838) után.

Papír, tus, akvarell, 79 × 103 cm.

BFL Terv- és Térképtár, lt. sz.: XV. 203/24.

2.2.5. A „Török sír”-nak nevezett múrom az alsó kertben, é. n. Megjelent: SCHILBERSZKY, 1900, VIII. tábla.

2.2.6. Franz Supp: Az alsó vagy „angol” kertrész átalakítási terve, 1870 körül.

Vászonpausz, tus, akvarell, 32 × 37 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 52/A.

2.2.7. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Holczér József (1812–?): Az 1850-es években épített új üvegház homlokzata és alaprajzai, 1856.

Papír, tus, akvarell, 52 × 73 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 743.

2.2.8. Josef Weiss (XIX. század)–Carl Neuwirth (XIX. század)–Ulrich (XIX. század): Az új üvegház hosszmeteszete és keresztmeteszetei, 1856.

Papír, akvarell, 47 × 63 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, F.83/A. szj.

2.2.9. A „parasztház” és a Diana-templom helyreállítási terve, 1857.

Papír, tus, akvarell, 48 × 73 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 73/A.

2.2.10. Wilhelm Klensky (XIX. század): Terv az Ellipsz kert parkosítására, 1880 körül.

Papír, tus, akvarell, 49 × 75 cm.

BFL Terv- és Térképtár, lt. sz.: XV. 206/1/b. (másolat).

2.2.11. Ybl Miklós (1814–1891): A királyi vár és az Ellipsz kert a Duna felől, kupolás tempiettóval és díszes neoreneszánsz lépcsőpavilonnal, 1880 körül.

Papír, kartonra húzva, akvarell, 73 × 121 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 14.564.

2.2.12. Ybl Miklós (1814–1891): Az úgynevezett Óriáslépcső toronnyal, 1870-es évek.

Fénykép. Erdélyi Mór (1877–1929) felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 60.395.19.

2.2.13. Strnad (Szörényi) Mihály (XIX–XX. század fordulója):

Az elkészült palotakert felvételi rajza, 1910.

Karton, tus, 75 × 138 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.122/A.

2.2.14. Ilsemann Keresztély (1850–1912): A délnyugati kertrész terve, 1896.

Karton, tus, akvarell, 81 × 141 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 121/A.

2.2.15. Ifj Pecz Ármin (1856?–1927): A palota déli homlokzata előtti teraszok kertterve növénykiültetéssel, 1898 körül.

Karton, tus, akvarell, 178 × 114 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 120/A.

2.2.16. Az úgynevezett Újvilág kert a századfordulón, a palota déli homlokzatával, 1898.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

Vasárnapi Ujság, 1906.

2.2.17. Hauszmann Alajos (1847–1926): A télikert látványterve, 1896.

Papír, kartonra húzva, akvarell, 25 × 30 cm.

MOL, lt. sz.: T 10. no. 1/26.

2.2.18. A télikert.

Fénykép. Balogh Rudolf (1879–1944) felvétele.

Kertészeti Lapok, 1906.

2.2.19. Hauszmann Alajos (1847–1926): A narancsház terve, 1896 után.

Vászonpausz, tus 78 × 41 cm.

BTM Kiscelli Múzeumi Múzeum, F.584. szj.

2.2.20. A narancspavilon, 1906.

Fénykép. Balogh Rudolf (1879–1944) felvétele.

Vasárnapi Ujság, 1906.

2.2.21. Hauszmann Alajos (1847–1926): A kertészlak (később a Királyi Kertek Igazgatósága) homlokzata, 1890-es évek második fele.

Vászonpausz, tus, 43 × 90 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 587.

2.2.22. A Zsigmond-kori kaputorony maradványainak látképe és alaprajza a régi parasztház lebontása után, az új építése előtt, 1890-es évek második fele.

Papír, kartonra húzva, tus, 73 × 60 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 736/4.

2.2.23. Hauszmann Alajos (1847–1926): A parasztház és a déli díszlépcső látványtervei, 1898.

Vászonpausz, tus, 56 × 61 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.582.

2.2.24. A parasztház a Rondella felől, 1900 körül.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 1007/12.

2.2.25. A parasztház dél felől, 1912.

Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 23. kép.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1.

2.2.26. A déli kerti díszlépcső sziklakerttel, 1912.
Papír, nyomat. Megjelent: HAUSZMANN, 1912, 24. kép.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.32.1. (neg. sz.: 6886/6×9).

2.2.27. Hauszmann Alajos (1847–1926): A kert bejárata a Szent György tér felől, é. n.
Papír, tus, akvarell, 49 × 71 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.115/A.

2.2.28. A palota keleti homlokzata előtti kert részlete szőnyeg-
ágyakkal, háttérben az Országházzal, 1929.
Fénykép. Balogh Rudolf (1879–1944) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 67.978.

2.2.29. Támfal-díszépitmény kúttal, a Szarvas tér közelében,
1900 körül.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
Megjelent: HAUSZMANN, 1900a.

2.2.30. A keleti falszorosban létesített kert neoreneszánsz szö-
kőkúttal, 1920-as évek.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 906/9×12.

2.2.31. Hauszmann Alajos (1847–1926): A lebontott fegyvertár
(Zeughaus) kapujából készített díszkút, é. n.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 906/9×12.

2.2.32. Grotta-alagút és sziklakert a rondella mellett, 1906.
Fénykép. Balogh Rudolf (1879–1944) felvétele.
Vasárnapi Ujság, 1906.

2.2.33. Csapody Vera (1890–1985): A kormányzóról elnevezett
orchidea-hibrid (Laeliocattleya 'Horthy Miklós'), 1940.
Papír, akvarell, 30 × 22 cm.
Magántulajdon.

2.2.34. Csapody Vera (1890–1985): Orchidea-hibrid (Vanda
Montenuovi) a Várkert orchidea-házából, 1939.
Papír, akvarell, 30 × 22 cm.
Magántulajdon.

2.3. A PALOTA ÚJJÁÉPÍTÉSE 1945 UTÁN

A háború után a megkezdődött a romok eltakarítása, és az ása-
tás. A régészek figyelmét már 1943-ban felkeltették azok a
Mátyás-korabeli vörös márvány kötőredékek, amelyek a palota
kertjében létesített légtartalmi víztározók ásása közben kerültek
elő. Az első mintavételek 1946-ban történtek, majd 1948-tól
megkezdődött a rendszeres ásítás is, melynek első szakasza
1962–63-ig tartott Gerevich László (1911–1997), a Budapesti
Történelmi Múzeum főigazgatója vezetésével.

Az újjáépítés előtt két kérdést kellett eldönteni: milyen célra
használgják a jövőben a királyi palotát, megmaradjon-e politikai,

katonai központként, és visszaállítsák-e az Ybl–Hauszmann-
féle formában. Kétségtelen, hogy bár egyes részei nagyon meg-
sérültek, rekonstruálni lehetett volna. 1949-ben – Janáky István
(1901–1966) és Perényi Imre (1913–) építészek vezetésével a
Magasépítési Tervező Intézetet (MATI) egy tanulmánytervet
készített a palotaegyüttes újjáépítéséről. Ebben a kormány tag-
jai számára dolgozó és fogadószobákat, elnöki rezidenciát ala-
kítottak volna ki, és itt akarták elhelyezni a Magyar Dolgozók
Pártja (MDP) Politikai Bizottságát és a Központi Vezetőségét.
A tanulmányterv alapgondolata az volt, hogy a helyreállítás so-
rán a művészettörténeti szempontból becsült létesítményeket –
a feltárt középkori maradványok, Mária Terézia barokk palotá-
ja, Ybl Miklós tervei – össze kell hangolni az új feladatokkal.
Az 1949. december 11-i XXV. sz. törvény rendelkezett az újjá-
építésről. 1954-ben anyagi okokból leállították az építkezést,
majd 1959-ben indították újra.

Az épületek napjainkban is meglévő funkcionális felosztása csak
1960-ban tisztázódott, ekkor döntöttek úgy, hogy a palota kul-
turális centrum legyen. A tervezést Janáky István, id. Kotsis Iván
(1889–1980), majd Pázmándi István (1898–1957) és Flach János
(1902–1965) folytatta, végül Hidasi Lajos (1902–1970) fejezte
be. Az ásások során napvilágra hozott műemléki maradványok
helyreállítását Gerő László (1909–1995) tervete. Az 1985-ben
befejezett újjáépítés két tervezési-építési szakaszra osztható. Hat
tervváltozat készült, amelyből négy nemcsak alaprajzban, de
külső megformálásában is eltér egymástól.

Kezdetektől fogva a kupola megoldása volt a legvitatottabb. A
második terfváltozatot az egykori csillagvizsgáló-torony ihlet-
te. Végleges helyéről, formájáról 1961-ben határoztak. Hidasi
Lajos korábbi helyzetéhez képest hátrább tolt, páros oszlopok-
kal tagolt, golyvázott párkánnyal lezárt dobbal emelt kettős
héjazatú nyújtott kupolát tervezett, amely 1964 óta uralja a vá-
rosképet.

Az UNESCO Világörökség Bizottsága az 1987. december 7–11.
között Párizsban tartott 11. ülésén a Világörökség Listára fel-
vette „Budapest a két part panorámája és a budai Vármegegyed”
területét. (F. D. K.)

2.3.1. Nyíri István (1902–1955): A várpalota dunai homlokzata,
1952.

Karton, kasírozott fénykép, 29,7 × 47,6 (11,1 × 28,5) cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 1.

2.3.2. Nyíri István (1902–1955): A várpalota déli homlokzata,
1952.

Karton, kasírozott fénykép, 29,7 × 47,6 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 2.

2.3.3. BVTI-terv: A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasírozott fénykép, 20,9 × 36,5 (7,5 × 28,7) cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 3.

2.3.4. Janáky István (1901–1966)–Pázmándi István (1898–
1957): A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasírozott fénykép, 20,9 × 36,5 (7,1 × 30) cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 4.

2.3.5. Rimanóczy Gyula (1903–1958): A várpalota dunai hom-
lokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 5.

2.3.6. Janáky István (1901–1966) és munkatársai: A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 6.

2.3.7. Károlyi Antal (1906–1970): A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm (10,5 × 29,7 cm).
OMvH, 69. sz. mappa, 7.

2.3.8. Weichinger Károly (1893–): A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 8.

2.3.9/A. Ismeretlen tervező: A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 9.

2.3.9/B. Németh István (1923–): A várpalota dunai homlokzata, 1952.

Karton, kasirozott fénykép, 20,9 × 36,5 cm.
OMvH, 69. sz. mappa, 10.

2.3.10. Janáky István (1901–1966)–Perényi Imre (1913–) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): A Budavári Palota átépítésének első tervváltozata: elrendezési vázlat, 1949. M:50%.

Karton, pausz, ceruza, 20,5 × 26 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 54. kép.
Kollányi Béla könyvéhez valószínűleg a jobb áttekintés érdekében számos eredeti tervet átrajzolt. Ezeket a finom kivitelű rajzokat bocsatotta a kiállítás rendelkezésére özevgye, amelyért ezúttal is köszönetet mondunk. (F. D. K.)

2.3.11. Janáky István (1901–1966)–Pázmándi István (1898–1957)–Flach János (1902–1965) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): A Budavári Palota átépítésének negyedik tervváltozata: a középszárm keresztmetszete a kupola tengelyvonalaiban, 1952–1955.

Karton, pausz, 21,3 × 31,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 65. kép.

2.3.12. Kollányi Béla (1915–2000): Az új és a régi kupola összehasonlító kontúrrajza, M:66%.

Karton, pausz, ceruza, 20,8 × 23 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 81. kép.

2.3.13. Kollányi Béla (1915–2000): Metszet a kupolán és lépcsősarnokon keresztül, M:64%.

Karton, pausz, ceruza 37,7 × 30 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 159. kép.

2.3.14. Hidasi Lajos (1902–1970)–Németh István (1923–) terve

nyomán Kollányi Béla (1915–2000): A kupola és a Magyar Nemzeti Galéria középészéhez készített pleximodell metszete, 1961. M:57%.

Karton, pausz, ceruza, 29,5 × 22 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 74. kép.

2.3.15. Farkas Kis Gyula (XX. század) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): A kupola vasbeton szerkezetének metszete, M:66%.

Karton, pausz, ceruza, 28,7 × 18,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 77. kép.

2.3.16. Kollányi Béla (1915–2000): A Magyar Nemzeti Galéria földszinti alaprajza, M:48%.

Karton, pausz, ceruza, 26,5 × 42,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 149. kép.

2.3.17. Kollányi Béla (1915–2000): A Magyar Nemzeti Galéria első emeleti alaprajza, M:48%.

Karton, pausz, ceruza, 27 × 42,7 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 153. kép.

2.3.18. Kollányi Béla (1915–2000): A Magyar Nemzeti Galéria második emeleti alaprajza, M:48%.

Karton, pausz, ceruza, 27,6 × 43 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 154. kép.

2.3.19. Kollányi Béla (1915–2000): A Magyar Nemzeti Galéria harmadik emeleti alaprajza, M:48%.

Karton, pausz, ceruza 18 × 42,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 155. kép.

2.3.20. Kollányi Béla (1915–2000): A Magyar Nemzeti Galéria padlasterének alaprajza, M:48%.

Karton, pausz, ceruza 17 × 42 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 157. kép.

2.3.21. Kollányi Béla (1915–2000): A Budapesti Történeti Múzeum és környezetének alaprajza, M:56%.

Karton, pausz, ceruza, 23,5 × 34,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 92. kép.

2.3.22. Kollányi Béla (1915–2000): A krisztinavárosi szárny helyzete a Várhegy nyugati lejtőjén, M:200%.

Karton, pausz, ceruza 21,3 × 31,5 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 200. kép.

2.3.23. Janáky István (1901–1966) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): Negyedik tervváltozat: elrendezési vázlat, 1952–1955.

Pausz, tus, 26 × 32 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 63. kép.

2.3.24. Janáky István (1901–1966)–id. Kotsis Iván (1889–1980) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): Második tervváltozat: változatok a dunai főhomlokzatra, 1950. M:53%.

Pausz, tus, a: 211,5 × 59,5 cm, b: 13,5 × 68 cm.
Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 61. kép.

- 2.3.25. Janáky István (1901–1966) terve nyomán Kollányi Béla (1915–2000): Ötödik tervváltozat, dunai főhomlokzat, 1958. Pausz, tus, 25 × 75 cm. Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 67. kép.
- 2.3.26. Hidasi Lajos (1902–1970) és munkatársai terve Kollányi Béla (1915–2000): Az újjáépült palota keleti (dunai) főhomlokzatának terve, 1960. M:41%. Karton, pausz, tus, 27,5 × 80,5 cm. Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 82. kép.
- 2.3.27. A romos Habsburg-terem, 1945. Fénykép. Dr. Csörgeő Tibor (1896–1968) felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 26.660.3.
- 2.3.28. A romos Habsburg-terem, 1945. Fénykép. Dr. Csörgeő Tibor (1896–1968) felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 26.660.2.
- 2.3.29. Mussolini szobra a palota romjai között, 1945. Fénykép. Manninger János felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.202.3.
- 2.3.30. A bálterem tetőszerkezetének maradványa, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 86.986.
- 2.3.31. A palota romos kupolája, 1945. Fénykép. Manninger János felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.166.27.
- 2.3.32. Kidobált bútorok a palota udvarán, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.223.63.
- 2.3.33. A romos palota részlete a Mátyás-kúttal, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.223.45.
- 2.3.34. Légvédelmi sziréna a palota romos kupolája előtt, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.223.62.
- 2.3.35. A romos palota látképe, 1945. Fénykép. Dr. Csörgeő Tibor (1896–1968) felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 26.660.6.
- 2.3.36. A romos palota, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 29.166.26.
- 2.3.37. Az új kupola építése, 1963. Fénykép. Harsányi József felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 63.365.1.
- 2.3.38. A romos bálterem, 1945. Fénykép. Ismeretlen felvétele. MNMTF, lt. sz.: 47.903.
- 2.3.39. A palota északkelet felől, 1967. Fénykép. Járai Rudolf (1913–) felvétele. MNMTF, lt. sz.: 99.244.
- 2.3.40. A budavári palota légi felvétele, 1995. Fénykép. Sztraka Ferenc felvétele. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 99.502.
- 2.3.41. Kollányi Béla (1915–2000): A királyi palota építési szakaszai. Karton, pausz, ceruza, 21 × 29 cm. Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 10. kép. *A betűk az épületszárnyak jelenleg használatos jelölései.*
- 2.3.42. Kollányi Béla (1915–2000): A királyi palota helyszínrajza, (Ybl–Hauszmann után). 1. Mária Terézia-kori régi palota (ma BTM, MNG). 2. Krisztinavárosi szárny (ma OSZK). Északi szárny (ma MNG, Kortárs Művészeti Múzeum – Ludwig Múzeum). 4. Mátyás-kút. 5. Őrségi épület. 6. Lovarda. 7. Istállóépület. 8. Volt Teleki-palota. 9. Volt Sándor-palota. 10. Honvédelmi Minisztérium. 11. Hadsereg parancsnokság. Karton, pausz, ceruza, 21 × 29 cm. Magántulajdon. Megjelent: KOLLÁNYI, 1990, 19. kép.
- 2.3.43. KÖZTI: A C épület keresztmetszete, 1952. Papír, fénymásolat, 78,5 × 130 cm. OMvH Tervtár, lt. sz.: 71991.
- 2.3.44. KÖZTI: A C épület második emeletének alaprajza, 1952. Papír, fénymásolat, 93 × 115,5 cm. OMvH Tervtár, lt. sz.: 71990.

3. A KIRÁLYI PALOTA A TÖRTÉNELEMBEN

3.1. BUDA 1686 UTÁN

Budát 1541-ben elfoglalták törökök, akiknek 145 éves uralma alatt a királyi palota elvesztette korábbi szerepét és fényét. A várat a Habsburg-uralkodók ötször (1542, 1598, 1602, 1603, 1684) ostromolták meg, végül 1686-ban az európai szövetséges csapatok három nagyobb rohammal foglalták vissza. A harcok folyamán a hatalmas ágyúzások és a lőporotorony felrobbanása következtében az épület erősen megrongálódott, Luxemburgi Zsigmond és Hunyadi Mátyás egykor messze földön híressé vált palotája romokban hevert. A XVIII. század elején a Habsburg-uralkodók először szembesültek azzal a ténnyel, hogy a magyar király székhelye mindenkor Buda, rezidenciája a budai vár. Buda több mint száz évig mégsem vált az ország központjává, szerepét a Bécshez közelebb fekvő Pozsony vette át. A Vármegyed romos állapota és az elhúzódó újjáépítés miatt az udvar hosszú ideig még látogatóba sem jött ide. A XIX. század közepéig a vár megtartotta katonai szerepét, de a rendek a magyar államiség, a királyság intézményének jelké-

peként királyi rezidenciát kívántak ide, és abban reménykedtek, hogy az uralkodó, akár időlegesen is, átteszi Bécsből udvartartását. A XVIII. századi császári mesterek – a birodalmi reprezentáció jegyében – fejedelemez méltó pompával rendezték be a palota termeit, ám ezek többnyire üresen álltak, és különös helyzetben, a reménytelen várakozás és az örökös készenlét állapotában voltak. (Sz. D. G.)

3.1. MÁRIA TERÉZIA KORSZAKA

A török uralom alóli felszabadító harcok után a királyi palotából alig maradt valami. A hadi károkat tetézte, hogy a zsoldos katonák engedélyt kaptak a fosztogatásra, s gyakorta fellángolt a tűz. A viszonyok rendeződése után, III. Károly király (VI. Károly császár, 1685–1740) uralkodása idején, 1714-ben kezdődött el a helyreállítás. Az új palota alapkövét 1749-ben tették le. Mária Terézia (1717–1780) magyar királynő és férje, Lotharingiai Ferenc császár (1708–1765) 1751-ben megszemléltek a munkálatokat. A királynő mindössze egyszer, 1764-ben szállt meg a falak között. Legkedvesebb leányát, Mária Krisztina főhercegnőt (1742–1798), valamint férjét, a királyi helytartóvá kinevezett Wettin Albert szász-tescheni herceget (1766–1780) azonban 1766. augusztus 20-án Budára küldte. Jóllehet, az ifjú pár végül Pozsonyban rendezkedett be, az ideiglenes rezidencia megmaradt.

A palotában kapott helyet 1770-től az angolkisasszonyok tanítórendje is. 1771. július 19-én a dalmáciai Raguzából Bécsen át Magyarországra érkezett Szent István ereklyéje, a Szent Jobb, melyet a hitelesítő oklevelekkel együtt a várban helyeztek el, s tiszteletére külön kápolnát emeltek. A jezsuita rend feloszlatása után (1773) a Pázmány Péter esztergomi érsek által alapított, egyetlen magyar egyetem állami irányítás alá került. Mária Terézia királynő az addig Nagyszombatban működő egyetemet a budai királyi palotában helyezte el, és előírta, hogy az áthelyezés előtt új tanulmányi szabályzatot kell készíteni. Ez volt a *Ratio Educationis* (1777). A Szent Jobb őrzése az egyetem feladata lett. II. József (1780–1790) nem volt megelégedve az egyetem itteni elhelyezésével, ezért 1784-ben elrendelte, hogy az intézmény költözzön Pestre. A palota épületében ekkor a főhadparancsnokságot helyezték el.

1786-ban az uralkodó úgy döntött, hogy a karmeliták templomába színház kerüljön. (H. Sz. A.)

Mária Terézia palotájában a császári traktus teremsora birodalmi reprezentációt szolgált. A hatás fokozatosan bontakozott ki a királyné északról és császári férje délről induló lakosztályaiiban és a hivatalos helyiségekben. Mária Terézia kihallgatási termének ablakából lenyűgöző kilátás nyílt, vörös brokattal borított falain tizenhat arckép függött a császári ház tagjairól, középen egy vörös selyemmel bevont, gazdag aranyozású, baldachinos trón állt. Ennek párdarabja a császár audencia-termében volt elhelyezve.

A császári pár társalkodótermeiben – amelyek ennek az épületrésznek az északi és a déli végpontján, egymással szemben helyezkedtek el – nagyszerű, illúziókeltő tükörrjátékok alakítottak ki.

Az ablakok között levő óriási tükörket a teremsor tengelyébe állították, és ha végig összenyitották az ajtókat, az ellentétes terem tükrével szembetalálkozva távolról megcsokorozódva tükörözöttek vissza. A királynő bensőséges hangulatú öltözőszobájában egyetlen kép, Lotharingiai Ferenc portréja volt látható. A császár sárga draperiás öltözőszobájában három, kihallgatási termében nyolc családi portré függött, mellette rendezték be a búzavirágkék biliárdszobát. A két lakosztály között, a centrumban a hatalmas, közös hálószoba ablakai előtt aranyozott, vörös selyem ülőgarnitúra, középen a pompázatos, oszlopos ágy helyezkedett el, amely mellett márványlapos éjjeliszekrények álltak, mogyorófából.

A díszudvarra néző homlokzat díszbe a hatalmas, kétszintes trónterem volt. Ennek falait késő rokokó ornamentikával festették ki, „bágyadt” zöld és rózsaszínekben. Az ablakokkal szemközti falon három hatalmas arckép függött, amelyek Habsburg-uralkodókat ábrázoltak magyar királyokként. A felettük levő falmezőkön falképek voltak, az egyetem négy fakultásának allegóriái, Joseph Hauzinger (1728–1786) művei, amelyeket az intézmény elköltözése után is megtartottak. A trón a terem déli, keskenyebbik végében volt, hat lépcsőfok vezetett fel hozzá. Az egyetem idejében a trónt eltávolították, hátul a falon hatalmas festmény díszlett Mária Teréziáról. (Sz. D. G.)

3.1.1/A. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): II. László. Vásznon, olaj, 68,5 × 69 cm. Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból. MNMTKcs, lt. sz.: 1884.

3.1.1/B. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): Ottó király. Vásznon, olaj, 68,9 × 69 cm. Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból. MNMTKcs, lt. sz.: 1881.

3.1.1/C. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): IV. István. Vásznon, olaj, 68,5 × 69 cm. Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból. MNMTKcs, lt. sz.: 1873.

3.1.1/D. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): III. Endre. Vásznon, olaj, 68,5 × 69 cm. Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból. MNMTKcs, lt. sz.: 1876.

3.1.1/E. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): II. (Kis) Károly. Vásznon, olaj, 68,5 × 69 cm. Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból. MNMTKcs, lt. sz.: 1874.

3.1.1/F. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): Mária királynő. Vásznon, olaj, 68,2 × 68,5 cm. Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból. MNMTKcs, lt. sz.: 1875.

3.1.1/G. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): II. Lipót. Vásznon, olaj, 68,7 × 68,6 cm. Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból. MNMTKcs, lt. sz.: 1878.

3.1.1/H. Ismeretlen festő (XIX–XX. század): V. Ferdinánd.
Vászon, olaj, 68,5 × 68,8 cm.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1877.

3.1.2. Benczúr Gyula (1844–1920): Budavár visszafoglalása
1686-ban (vázlat).
Vászon, olaj, 139,5 × 187 cm.
Jelzés balra lent: „Benczúr Gy.”
MNG, lt. sz.: 28.27T.

3.1.3. Róna József (1861–1940): Savoyai Jenő lovasszobra,
1900.
Bronz, 63 × 50 cm.
MNG, lt. sz.: 56.547-N/3461.
Irodalom: LIBER, 1933?, 232–233.
*Zenta városa Savoyai Jenő hercegnek a törökök felett aratott
győzelme 300. évfordulója emlékére szobrot kívánt emelni.
Róna a megrendelt nagyméretű lovasszobrot elkészítette, de azt
Zenta városa a szükséges anyagiak hiányában nem tudta átvenni.
A mű ezért lithon maradt, majd a királyi várpalota új nyugati
homlokzata elé került. A végleges méretű plasztika 1899-ben a
Képzőművészeti Társulat műcsarnoki kiállításán szerepelt, ahol
elnyerte az állami kis aranyérmét. Az 1900-as párizsi világiál-
lításán az 1:10-es léptékű gipsztervet mutatták be. Jelen alkotás
ennek a gipsztervnek bronzba öntött változata. (Sz. G.)*

3.1.4. Ismeretlen mester (XVIII. század második fele): Lothar-
ringiai Ferenc.
Vászon, olaj, 174 × 136 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: FK.64.8.4.
*A Martin Meytens festményéről másolt kép a császárt az úgyne-
vezett spanyol öltözékben (spanische Manteltracht) ábrázolja.
(F. D. K.)*

3.1.5. Ismeretlen mester (XVIII. század): Mária Terézia.
Vászon, olaj, 174 × 136 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 64.8.11.
*A képet feltehetően Martin Meytens festményéről másolták, de a
királynő ruháját a koronázási díszruhához hasonlóra festették,
hogy magyar udvari díszben ábrázolják. Mellette a magyar, a
cseh és az osztrák főhercegi korona látható. (F. D. K.)*

3.1.6. Ismeretlen mester (XVIII. század): II. József.
Vászon, olaj, 182 × 149 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: KM.64.8.5.

3.1.7. Ismeretlen mester (XVIII. század): Mária Krisztina főher-
cegnő, 1780-as évek.
Vászon, olaj, 112 × 86 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 415.

3.1.8. Zacharias Schretter (1737–1821): Albert szász-tescheni
herceg, 1781.
Vászon, olaj, 92 × 72 cm.

Feltételezhetően a királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 2239.

A herceg bal kezében tartott levélben a következő szöveg olvasható: de sa Haute Protection agant l'honneur d'être avec le plus profond respect Monsieur de Votre Altesse Royale Vienne 10. Jan. 1781 ... tres ... oblige ... serv ... Schretter. (Sz. G.)

3.1.9. Ismeretlen mester (XVIII. század): III. Károly.
Vászon, olaj, 91,5 × 72 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 11641.

3.1.10. Martin Meytens köre (1695–1770): Mária Terézia gyer-
mekei, 1740-es évek.
Vászon, olaj, 150 × 110 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 1907.
*Középen a gyermek II. József magyar ruhában, balra Mária
Anna főhercegnő – kezükben az aranygyapjas rend jelvénye
aranyláncon –, továbbá Károly József főherceg szintén magyar
ruhában, Mária Erzsébet Jozefa magyar ruhában és Mária
Amália (?) főhercegnő. (F. D. K.)*

3.1.11. Daniel Schmiedely (1705–1779) köre: Mária Terézia
portréja, 1740 után.
Vászon, olaj, 95,5 × 86,8 cm.
Pozsonyi Városi Múzeum.
*Mária Teréziát magyar koronázási díszruhájában ábrázolta a
festő. (F. D. K.)*

3.1.12. Füredi Rikárd (1873–1947): Mária Terézia-korabeli
testőr, 1903.
Márvány, 94 cm.
MNG, lt. sz.: 81.19-N.
Irodalom: YBL, 1957, 276.; MEDVEY, 1939, 10.
*A krisztinavárosi szárny díszlépcsőjének első emeleti pihenőjén
(a későbbi kormányzói lakosztályhoz tartozó területen) helyez-
ték el a testőr szobrát. Füredi mintázott még egy barokk (Mária
Terézia-kori) Apródot is, ez azonban jelenleg romos állapotú,
darabokra tört (MNG, lt. sz.: 81.18-N). Füredi megbízásáról a
korabeli ügyiratok egyértelműen szólnak, az Apród alakja
inkább a művésznek a Vigadóban elhelyezett Polonoise című
szobrával mutat rokonságot, s ezektől elütő a testőr zártabb,
nyugalmasabb, kiérleltebb megfogalmazása. (Sz. G.)*

3.1.13. Johann Jakob Meyer (1749–1829) után Peter Paul West-
ermayer (1755–1820): Buda látképe, 1780.
Papír, rézkarc és rézmetszet, 20 × 3,8,1 cm.
Jelzés: lent balra, jobbra: „J. Majer del. – P. Westermayer sc.”.
Megjelent 1780-ban.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 14.797.
Irodalom: RÓZSA, 1963, 145/a.

3.1.14. Ismeretlen mester: Buda égése, 1723.
Papír, rézkarc és rézmetszet, 17 × 26,5 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 2932.
Irodalom: RÓZSA, 1963.

3.1.15. Jacob Mathias Schmutzer (1733–1811) rajza nyomán Bálint Benedek (1860–1920): Az egyetem ünnepélyes beiktatása a budai várpalotában 1780. június 25-én.

Papír, fametszet, 20,9 × 27 cm.

Jelzés balra lent: két egymásnak háttal fordított B.

Megjelent 1888-ban.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 2000.02.

Az egyetem áttelepítését Nagyszombatról Budára és az épületek átalakítását Kempelen Farkas (1734–1804) irányította. A királyi palota épülettömbjében helyezték el a jogi és bölcsészeti kart, a gimnázium felső osztályait, a jogi és filozófiai képzést nyújtó Mária Terézia Akadémiát, és itt kapott helyet a fizikai, természetrajzi és mechanikai múzeum, az Egyetemi Könyvtár és az éremgyűjtemény is.

Tűzvédelmi okokból az orvosokat és a nyomdát külön épületekbe költöztették, a teológiai kar a polgár városban álló egykori jezsuita akadémia épületét kapta meg. Az ünnepélyes megnyitóra 1780. június 25-én került sor. Az egyetem budai időszakában elsősorban a gyakorlati tudományokkal – botanika, kereskedelmi ismeretek – bővült a tantárgyak köre.

A legnagyobb jelentőségű lépés a mérnöki tanfolyam megszervezése volt 1782-ben. Az egyetemen számos híres tudós tanított: többek között Pray György és Katona István történetírók, Makó Pál matematikus, valamint Rácz Sámuel orvos. Az előadások nyelve a latin volt, csak az orvosi sebészet órát tartották magyarul. Az 1781/82-es tanévben a négy karon összesen 498 diák tanult. (*H. Sz. A.*)

3.1.16. Binder János Fülöp (1735 körül–1811): Emléklap a Szent Jobb-erekye Budára érkezése alkalmából, 1771.

Papír, színezetlen rézmetszet és rézkarc, nyomdatechnika, 17,5 × 9,8 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 57.136.1.

3.1.17. Éggömb, 1728.

Készítette Hevelius alapján Puschnero, Nürnberg.

Papír, gipsz, átmérő: 30 cm.

OPKM, lt. sz.: 74.77.1.

3.1.18. *Catalogus librorum, qui in Regia Universitatis Typographia Budensi Reperiuntur*, 1784. Budae et Tyrnaviae; 69 oldal.

Papír, nyomtatott, 12 × 18,5 cm.

Egyetemi Könyvtár, lt. sz.: Ge 1655.

3.1.19. Pray György (1723–1801): *Imposturae CCXVIII. (In-dissertatione R. P. Benedicti Cetto de sinensium imposturis detectae et convulsae Epistolae Anecdotae R. R. Augustini e comitibus Hallerstein ex China scriptae)*, 1781. Budae. Typis Regiae Universitatis, 272 oldal.

Papír, bőr, nyomtatott, 13 × 21 cm.

Egyetemi Könyvtár, lt. sz.: Gb 316.

3.1.20. Makó Pál (1724–1793): *Dissertationes Physicae*, 1781, Budae, Typis Regiae Universitatis, 297 oldal, 4 tábla.

Papír, bőr, nyomtatott, 13 × 20 cm.

Egyetemi Könyvtár, lt. sz.: 107 827.

3.1.21. Gogolák Imre orvosdoktori disszertációjának cenzori példánya, 1778. (*De ictero periodico*). 25 számozatlan oldal.

Papír, kézírás, 20 × 25 cm.

Egyetemi Könyvtár, lt. sz.: D 50/13.

3.1.22. A raguzai domonkosok oklevele a Szent Jobb eredetiségéről és tisztelgetéről, 1770.

Papír, 45 × 55 cm.

Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom).

3.1.23. Mária Terézia által kiadott oklevél a Szent Jobb átadásáról a királynő aláírásával, 1770.

Papír, 65 × 47 cm.

Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom).

Mária Terézia a Szent István-erekye számára tartott készítettet és őriztetet az angolkisasszonyokra, valamint a csillagkeresztesek lovagrendjére bízta.

3.1.24. Johann Nepomuk Wirth (1750–1811): Mária Terézia és II. József, 1780.

Ezüst, átmérő: 50 mm.

Jelzés lent: „I. N. Wirt F.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 26081.

3.1.25. Johann Nepomuk Wirth (1750–1811): Mária Terézia és II. József, 1780.

Ezüst, átmérő: 49 mm.

Jelzés: „I. N. Wirt F.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 26082.

3.1.26. Anton Franz Widemann (1724–1792): *Lotharingiai Ferenc*, 1765.

Ezüst, átmérő: 45 mm.

Jelzés lent: „A. W.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 26083.

3.1.27. Andreas Vestner (1707?–1754): Emlékérem Mária Terézia koronázására, 1741.

Ezüst, átmérő: 44 mm.

Jelzés lent középen: „Vestner”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 26052.

3.1.28. Andreas Vestner (1707?–1754): Emlékérem Mária Terézia koronázására, 1741.

Ezüst, átmérő: 44 mm.

Jelzés lent középen: „V”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 26058.

3.1.29. Kanapé és karosszék, XIX. század második fele.

Aranyozott, festett fa, szövött kárpit huzattal; kanapé: 108 × 152 × 64 cm, karosszék: 104 × 53 × 65 cm.

A budai királyi palota berendezéséhez tartozott, parlamenti átadás. OGY.1112.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: Ip.72.23., 72.24.1–2.

3.1.30. Szalonsztal, XIX. század második fele.

Aranyozott, festett fa, ónix betéttel, 123 × 73 cm.

A budai királyi palota berendezéséhez tartozott, parlamenti átadás. OGY.1119.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 72.20.

3.1.31. Ismeretlen magyarországi mester (XVIII. század):
Grassalkovich Antal képmása, 1750–1755.

Vászon, olaj, 93 × 73,5 cm.

MNG, lt. sz.: 75.2 M.

Grassalkovich Antalt, a kamara elnökét, a Szent Jobb örét magyar udvari díszruhában ábrázolta a mester. (F. D. K.)

3.1.32. Ismeretlen mester (XIX. század első fele) Peter Krafft (1780–1856) nyomán: Mária Ludovika királyné.

Vászon, olaj, 66 × 53 cm.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNMTKCs, lt. sz.: 1912.

A császárné rövid derekú magyar udvari díszruhát visel.

3.1.33. A Szent Jobb ereklyetartó kicsinyített mása, XVIII. század vége.

Fa, bronz, üveg, 22 × 19 × 33 cm.

Angolkisasszonyok Budapest-Belvárosi Intézete.

A ládika a Szent Jobb-ereklyetartó kicsinyített mása. Az angolkisasszonyok akkor kapták Mária Teréziától, amikor az eredeti ereklye őrzési jogát az egyetem átvette tőlük.

3.2. BUDA, A NÁDORI SZÉKHELY

Az 1790. évben Buda és a királyi palota történetében új korszak kezdődött. 1790. február 21-én II. József rendeletére a Szent Korona megérkezett Budára. Június 14-én megnyílt az első újkori budai országgyűlés. Október 5-én a Várszínházban Kelemen László (1762–1814) magyar társulata játszott, s beiktatták hivatalába az első Habsburg-származású nádort, II. Lipót fiát, az ifjú Sándor Lipót főherceget (1772–1795), aki a királyi palotába költözött. 1792-ben Budán nyitották meg az úgynevezett koronázó országgyűlést, melynek legjelentősebb eseményeként június 6-án megkoronázták I. Ferencet (1768–1835) és június 10-én a királynét, Bourbon Mária Terézia (1772–1807) nápolyi hercegnőt. 1795-ben József főherceg (1776–1847) lett a királyi helytartó, akit 1796-ban közfelkiáltással nádorrá választottak. József első felesége, I. Pál orosz cár leánya, Alexandra Pavlovna (1783–1801) oldalán 1800 februárjában költözött a királyi palotába. A nádorné 1800. március 9-én férjét Haydn *Teremtés* című oratóriumának bemutatásával köszöntötte a palotában, május 8-án pedig Beethoven lépett fel a Várszínházban.

A kibontakozó udvari életnek a közkedvelt nádorné korai halála vetett véget. A Napóleonnal vívott háborúban résztvevő nádor ezután keveset tartózkodott Budán, és a palota sokszor lakatlan volt. 1807-ben ismét Budán tartották az országgyűlést, amelyen Ferenc király is részt vett. A budai királyi palota felértékelődött, mivel a csatáktól viszonylag távol esett, és kényelmesen lakható volt. 1797-ben Mária Terézia, I. Ferenc császár első, majd 1809-ben harmadik hitvese, Mária Ludovika (1787–1816) és a császári gyermekek menekültek ide.

A háborút lezáró bécsi kongresszuson részt vevő uralkodók, I. Ferenc osztrák császár és magyar király, III. Frigyes Vilmos porosz király és I. Sándor orosz cár 1814. október 24–29. között Budára látogattak. Ekkor tért végleg vissza a palotába József nádor is, akinek második felesége, Hermína hercegnő (1797–1817) ikergyermekei, István és Hermína születésekor hunyt el. Ez a szomorú tény József nádort arra készítette, hogy 1820-ban a királyi palotában építtessen családi kriptát. Harmadik feleségével, Mária Dorottya hercegnővel (1797–1855) kötött házasságra tartós és boldog volt. Az evangélikus vallású nádorné a palota földszintjén, a saját lakosztályában biztosított helyet Budán templommal nem bíró hitbéli társainak.

A „legmagyarabb Habsburg” után fia, István (1817–1867) lett a nádor. István azonban a forradalom és szabadságharc idején nem tudott megbirkózni azzal a kérdéssel, hogy hogyan maradjon jó magyar hazafi és hű Habsburg egyszere. 1848 szeptemberében titokban elhagyta az országot és 1867-ig, haláláig, anyja birtokán, a német Schaumburgban élt. Holtában visszatért, a nádori kriptában temették el 1867. március 2-án. (H. Sz. A.)

A XIX. század első felében a palota eleven része a nádor és családja által lakott jobb szárny első és második emelete volt: „Jobbról egy nagy terembe juthatni, a mely 2 etagen ér keresztül. Ezen teremben, mellyet Wagner pesti festész újonnan festett 1831-ben, tartatnak a bálók és koncertek. Átjutva a jobb szárnyékba, találjuk ott az első emeleten a fenséges nádor lakását, hol egy kis cabinet mellett az előterem van olajfestményekkel feldíszítve, s bal felül két szobában van beosztva a hercegi könyvtár. A másik, szemközti részen, a hercegné audenzia szobájába juthatni ezen ebédlő teremből, honnan egy előszoba az ülő szobába, s ebből az öltözőkődi szobába vezet, melly után a hálószoba következik...” (NOVÁK, 1837).

A szobákat a kor divatjának megfelelően nyomott virágmintás vászon függönyök, huzatok, drága műalkotások, osztrák és magyar műhelyekből (többek között a budai Vogl Sebestyén bútorgyárából) kikerült bútordarabok díszítették, a legtöbbjük a császári udvari raktárakból (Kaiserliche Hofmobiliendepot) származott. A nádor magán könyv- és képtárának színvonala az 1820-as évekre már Európa bármely hasonló gyűjteményével felvehette a versenyt. (Sz. D. G.)

3.2.1. Johann Hieronymus Löschenkohl (1752–1807) kiadása: A Szent Korona hazahozatala alkalmából kiadott emléklap, 1790. február 21.

Papír, rézkarc, 26,7 × 39,5 cm.

Jelzés balra lent: „Bey Löschenkohl in Wien”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 3650.

Irodalom: RÖZSA, 1963, 81.

3.2.2. Quirin Mark (1753–1811): I. Ferenc magyar királyja koronázása a Helyőrségi templomban, 1792.

Papír, színezett rézmetszet, 34,5 × 48,2 cm.

Jelzés balra lent: „QMark sc.”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 28.774.

3.2.3. Christian Georg Schütz (1758–1823) rajza nyomán Sebastian Mansfeld (1751–1816): A budai kapucinusok környéke I. Ferenc koronázási esküjével, 1792.

Papír, rézmetszet, 33,8 × 43,7 cm.

Jelzés a cím alatt balra, közepén, jobbra: „C. Schütz del. – Viennae apud Artaria Societ – Seb. Mansfeld sc.”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 28.774.

Irodalom: RÖZSA, 1963, 202.

3.2.4. Christian Georg Schütz (1758–1823) rajza nyomán Johann Ernst Mansfeld (1739–1796): Mária Terézia, I. Ferenc nejének magyar királynévá koronázása a budavári Helyőrségi templomban 1792. június 10-én.

Papír, rézmetszet, 31,6 × 42,1 cm.

Jelzés lent balra, közepén, jobbra: „C:Schütz delin – Viennae apud Artaria Societ C. P. S. C. M. – I. Mansfeld scul.”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 28.773.

3.2.5. Joseph Kreutzinger (1757?–1829) rajza nyomán Jacob Adam (1748–1811): Mária Terézia királyné lovas képe, 1792.

Papír, rézmetszet, 25,5 × 19,5 cm.

Jelzés lent balra, jobbra: „Joseph Kreutzinger ad Vivum pinx. Viennae 1792. – Jac. Adam sculp. Viennae 1792.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 1853.

3.2.6. Leonhard Posch (1750–1831) festménye, majd Josef Kreutzinger (1757?–1829) rajza nyomán Jacob Adam (1748–1811): I. Ferenc császár lovas képe, 1792.

Papír, rézmetszet, 25,6 × 19,5 cm.

Jelzés a kép alatt balra, közepén, jobbra: „L. Posch ad Vivum fecit. – Ios. Kreutzinger del.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 1852.

3.2.7/A, B. Karosszék (2 db).

Festett, aranyozott tölgyfa, ripsz és damasztelyem, 94 × 64 × 70 cm.

Az egykori császári raktárból (Kaiserliches Hofmobiliendepot). Bécs, MMD, lt. sz.: MD 032210, MD 032211.

3.2.8. Ismeretlen mester (XIX. század első fele): I. Ferenc mellszobra, 1836.

Porcelán, magasság: 66 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 21973.

3.2.9. Mitra, magyar, XVIII. század.

Fehér selyem, aranyhímzéssel, magasság: 33 cm, átmérő: 30 cm.

Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom), lt. sz.: 187/62, védett.

I. Ferenc magyar király koronázásán viselték.

3.2.10. Ismeretlen mester (XVIII. század második fele): Sándor Lipót főherceg.

Papír, pasztell, 54 × 42,8 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 22.285.

3.2.11. Johann Martin Will (1727–1806): A visszatért magyar korona, 1790.

Papír, rézmetszet, 25 × 36,5 cm.

Jelzés a lap alján jobbra: „J. M. Will excud.AV.”

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 54.132.1.

3.2.12. Ismeretlen mester: A nádori zászlóalj kapitánya, 1790 után.

Papír, színezett rézmetszet, 21 × 16 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 2956.

3.2.13. V. L. Borovikovskyy (1757–1825): Alexandra Pavlovna, 1790-es évek vége.

Nyolcszögletű karton, pasztell, 72,9 × 59 cm.

Sz.Mt, lt. sz.: 69.1.

Feltételezhetően a királyi palota egykori gyűjteményéből.

Irodalom: BEDŐ, 1954, 140.; URBACH, 1973, 56.

3.2.14. Szále István (1818–1863): Nádori hódolat (József nádor allegóriája), 1847.

Vászon, olaj, 254 × 160 cm.

MNMTKcs, lt. sz.: 500.

József nádor tevékenységének 50. évfordulóját fényesen megünnepelelték, ennek alkalmából készült ez az ábrázolás is.

Irodalom: SZVOBODA, 1982, 85–113.

3.2.15. Kovás huszárkarabély, 1798.

Űrméret: 1,9 cm, csőhossz: 47,2 cm, teljes hossz: 85,6 cm.

HM, lt. sz.: 0902/Pu.

3.2.16. Meghívó nádori fogadóestre, 1822. február 18.

Papír, tus, nyomtatott alapon kézírás, 15,4 × 9,2 cm.

BTM Kiscelli Múzeum Nyomatványtár, lt. sz.: 54.208.1.

3.2.17/A–F. Alexandra Pavlovna étkeztetésének részei (fűszertartó, ovális gyümölcskosár, áttört peremű tál, fűszertartó, cukorhintő kanál, fedeles hűtőtál), Szentpétervár, 1796–1800 között. Porcelán, máz feletti színes festéssel, aranyozással díszített. Előképe a Kabinet-készlet.

A. Fűszertartó

Hossza: 13,2 cm, szélessége: 9,3 cm, magassága: 9 cm. Jelzett: máz alatt kobaltkéssel, festett cirill P, fölötté zárt korona.

IM, lt. sz.: 24.137.

Szerzemény József főherceg alcúti kastélyából, 1949-ben.

Irodalom: TASNÁDINÉ, 1953, 80.; TASNÁDINÉ, 1997, 24-29.; KATONA, 1990, leírás: KATONA Imre, kat. sz.: 1.125.4.; TASNÁDINÉ, 1997, leírás: BALLA Gabriella, kat. sz.: 85.

Négy aranyozott oroszánlábban álló, ovális csésze alakú, páros tagozat, közepén áttört díszű füllel. Peremét kívül arany alapon rózsás öv kereteli. Alján a szentpétervári gyár I. Pál nevének kezdőbetűiből kialakított koronás jegye, máz alatti késsel.

A négy oroszánláb közül egy visszarágaztott, egy kiegészítés. (Balla Gabriella)

B. Ovális gyümölcskosár

Hossza: 28,5 cm, szélessége: 21 cm, magassága: 9,8 cm.

Jelzett: máz alatt kobaltkéssel, cirill E.

IM, lt. sz.: 24.171.

C. Áttört peremű tál

Szentpétervár, 1798.

Átlója: 29,3 cm, magassága: 4,1 cm.

Jelzett: máz alatti kobaltkéssel, cirill E.

IM, lt. sz.: 4052.

Szerzemény József főherceg alcsúti kastélyából, 1947-ben.
Kerek forma, pereme áttört, szegélydíszét rózsákból kialakított aranyozott sáv képezi. Felirata: Temple de Janus quadrifons.
Irodalom: KATONA, 1984, 59.; KATONA, 1990, kat. sz.: 1.125.18.; TASNÁDINÉ, 1997, kat. sz.: 85.

D. Fűszertartó

Hossza: 24,5 cm, szélessége: 14,3 cm, magassága fedéllel: 10,2 cm.

Jelzett: máz alatt kobaltkékkel, festett cirill P, fölötte zárt korona.
IM, lt. sz.: 4037 a–c.

Ovális alakú talapzaton két fedeles edény, pereme arany alapon, rózsákból kialakított festett füzérdíszsel. Alján a szentpétervári gyár jegye, máz alatti kékkel.

Irodalom: TASNÁDINÉ, 1953, 78.; TASNÁDINÉ, 1997, 24–29., kat. sz.: 85.; KATONA, 1984, 61.; KATONA, 1990, kat. sz.: 1.125.14.

E. Cukorhintő kanál

Hossza: 16,3 cm.

IM, lt. sz.: 24.173.

Hullámos nyél, lyukacsos szórófejjel. A nyél fogásánál arany alapon festett rózsamotívumok. Alján a szentpétervári gyár II. Katalin nevének kezdőbetűjéből kialakított jegye, máz alatti kékkel.

Irodalom: TASNÁDINÉ, 1953, 80.; TASNÁDINÉ, 1997, 24–29., kat. sz.: 85.; KATONA, 1990, kat. sz.: 1.125.5.

F. Fedeles hűtőtál

Jelzett: máz alatt kobaltkékkel, festett cirill P, fölötte zárt korona. Felirata: „Palait de Latran./Pont Moderne de Narni”.

Szélessége: 23,3 cm, magassága fedéllel: 28,2 cm.

IM, lt. sz.: 4035 a–b.

3.2.18/A, B. József nádor nevéhez kötődő asztali készlet, 1791. Négy darabból áll: tál, kiemelhető melegítő betét, fedél, talpazat.

A. Levesestál

Ezüst, öntött, trébelt, vésett, poncolt, applikációs feketítettek; 48 × 57 × 45 cm.

Ovális, bemélyedő talpazat, kiemelkedő középrésszel és applikált-trébelt díszítéssel. Az edénytest négy faunalakból formázott lábön áll, két dupla, szögletes füllel. Oldalán maszkaronos, puttós, állatfigurás, gyümölcsindás öntött fríz, tetején levelekből kinövő plasztikus virágcsokor.

Jelzés: „Gregor Hueber vagy Johann Georg Han (Hann, Haan), Bécs, 1791”.

Vétel a BÁV-tól, 1988-ban.

IM, lt. sz.: 88.418.1–4.

Irodalom: ERNST, 1931, no. 932. és XL. tábla. A jegyek azonosításához: REITZNER, 1952, 178., no. 796.; TASNÁDINÉ, 1997, kat. sz.: 86.

B. Fedeles tál

Gregor Hueber (XVIII. század) Bécs, 1791.

Ezüst, kalapált, trébelt, öntött díszekkel, 21,3 × 10,5 × 23 cm.

Jelzés: „Gregor Hueber”.

Kerek, trébelt levélfrízes, alacsony talpon félgömb alakú test két szögletes dupla füllel. A testen körben széles fríz, öntött, applikált puttó, maszkaron, állatfigura és gyümölcsinda motívumokkal. Belsejében különálló, kivehető, sima kalapált betét. A fedele gyöngysorral szegélyezett, tagolt, fölfelé domborodó, fogója öntött levelekből kinövő virágcsokor. A város- és mesterjegy a betétrész fenekén és a fedél belsejében beütve.

Vétel: a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium Hadsegélyező Hivatalától, 1922-ben (?).

IM, lt. sz.: 15.953f.

Irodalom: ERNST, 1931, no. 932. és XL. tábla, a jegyek azonosításához: REITZNER, 1952, 178., no. 796.; TASNÁDINÉ, 1997, kat. sz.: 86.

3.2.19/A–D. József nádor üvegpohár készlete, Oroszország, Szentpétervári Cári Üvegyár, 1795 körül.

Füvott, szintelen, átlátszó ólomüveg, hámozott és cameo-csiszolt díszítéssel.

A. Fedeles csésze

Magassága: 11 cm, átmérője: 8 + 2–3 cm.

IM, lt. sz.: 53.3260.1.1–2.

B. Pohár

Magassága: 19 cm, szája: 7,5 cm, tála: 6,5 cm.

IM, lt. sz.: 53.3261.1.

C. Pohár

Magassága: 6,5 cm, szája: 9,5 cm, tála: 7,7 cm.

IM, lt. sz.: 53.3262.1.

D. Palack dugóval

Magassága: 23,5 cm, szája: 6,7 cm, tála: 8,6 cm.

IM, lt. sz.: 53.3267.1.1–2.

3.2.20. Anton Einsle (1801–1871): Mária Dorottya, 1847.

Vászon, olaj, 95 × 79 cm.

Jelzés a karosszék támláján: „Ant. Einsle Wien 847”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 1184.

3.2.21. A Magyar Nemesi Testőrség tarsolya, XIX. század első fele.

Szattyánbőr, posztóval borítva, ezüst himzés, magasság: 38 cm, szélesség: felső: 28 cm, alsó: 24 cm.

HM, lt. sz.: 94.21.1.

3.2.22. Hora János Alajos (1812–1868): István főherceg, 1857 (?).

Vászon, olaj, 225 × 147 cm.

MNMMTKcs, lt. sz.: 140.

3.2.23. István nádor mellénye, 1868.

Eredeti része sűrű szövésű gyöngyvászon, batiszt kiegészítésekkel.

Háta hossza: 53 cm, vállszélesség: 33 cm.

HM, lt. sz.: 82.564.1.

A budai királyi palota nádori kriptájában találták. A mellrészen lévő lyuk valószínűleg István nádor mellbetegségének következménye.

3.3. AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARC ÉS FERENC JÓZSEF KORA

1848 március 15-én Pesten kitört a polgári forradalom. A konzervatív birodalmi osztrák politika 1848 őszétől önvédelmi harcra kényszerítette a magyarságot. 1849. január 5-én a császári-királyi sereg túlerejű támadása nyomán a magyar honvédség feladta a fővárost, és az „elismerten tarthatatlan pont”-nak tartott várat. A nádori lakosztályba 1849 januárjában Alfred von Windisch-Grätz herceg (1787–1862) telepedett be, azonban ünnepélyesnek és diadalmasnak tervezett bevonulása elmaradt. Katonái tüzelésre készen tartott löfegyverekkel, félve haladtak előre az utcákon.

Négy hónappal később a dicsőséges tavaszi hadjárat befejezéseként a magyar honvédsereg a budai vár visszafoglalását tűzte ki célul. A szimbólumként is becsült királyi székhelyet 5000 főnyi császári helyőrség védte Heinrich Hentzi (1785–1849) tábornok vezetésével. Az ostromot irányító honvéd tábornokot, Görgey Artúrt (1818–1916) meglepte, hogy Hentzi néhány hónap leforgása alatt milyen jól védhető erődítménnyel építette ki a várat.

A palota az ostrom alatt többször kigyulladt, május 16-án pedig leégett a Sándor-palotával és a Várszínházzal együtt. A döntő roham május 21-én a Fehérvári kapunál indult meg, az osztrákok a palota főépületébe húzódtak. A honvédek órákon át tartó véres kéziutasban foglalták vissza a várat. Budavár visszavétele a magyar függetlenség szimbólumává vált a kortársak és a kései utódok számára is, akik ezt szentesítették az 1993-ban alkotott törvénnyel, amely május 21-ét a Magyar Honvédelem Napjává emelte.

A szabadságharc leverése után, 1850. október 14-én Albrecht főherceg (1817–1895) – az 1849-ben Olmützben beiktatott új császár, I. Ferenc József nagybátyja – mint Magyarország kinevezett katonai és polgári kormányzója bevonult Budára. A Sándor-palotában rendezkedett be, mert a királyi palotát a harcok annyira megviselték, hogy a kormányzó főhercegnek új lakosztályt kellett építeni.

A szabadságharc alatt kétszer is elmenekített, Orsován szerencsésen meglélt koronázási jelvények 1853-ban visszakérültek a palotába. I. Ferenc József először 1852-ben látogatott Budára, majd 1857-ben ifjú feleségével, Erzsébettel és egyéves kislányukkal, Zsófiával.

Útjukat családi tragédia árnyékolta be, a királyi palotában verhasban váratlanul elhunyt a kis főhercegnő. 1865-ben jött ismét a császári pár Budára, ahol különösen a világszép uralkodóné kitörő lelkesedéssel fogadták. Június 7-én este fátylasmenet vonult fel a palotába, a császári zenekar eljátszotta a *Rákóczi-indulót*, a menettel érkező cigányzenekar pedig az osztrák himnuszot.

Még ugyanabban az évben, 1865. december 14-én délelőtt 10 órakor a palota tróntermében I. Ferenc József császár megnyitotta a magyar országgyűlést. 1866-ban az osztrák–porosz háború miatt fenyegettetve Erzsébet császárné gyermekeivel, Gizellával és Rudolf trónörökösével Budára menekült. Közben folytak a tárgyalások a magyar nemzet és a Habsburg-uralkodó közötti kiegyezésről, amely 1867-ben kölcsönös engedmények után létre is jött. 1867. június 8-án I. Ferenc Józsefet látványos külsőségek közepette magyar királlyá koronázták. Ősi szokás sze-

rint a nádornak kellett volna a koronát a király fejére tenni, István főherceg azonban halott volt. Nádor nem lévén, gróf Andrássy Gyula miniszterelnök kapta „személyes megbízottként” ezt a megtiszteltetést.

A koronázás alkalmából Budára érkező előkelő vendégeket jobb híján Pestre, az Angol Királynő Szállóba költöztették. A koronázási ünnepségek alkalmával bizonyossá lett, amit valójában már mindenki régóta sejtett: a királyi palota a megnövekedett feladatokhoz kicsi, szükség lenne megnagyobbítására. A gondolatot először Andrássy Gyula gróf, majd Erzsébet királyné vetette fel. (*H. Sz. A., F. D. K.*)

A palota 1848 előtti belső berendezéséről Hunfalvy János 1857-ben így tudósít: „A főhomlokzat első emeletében a királyi szobák voltak. [...] Előszobán át, szürke alapon szürkére festett szobába jutottak, melynek falait nagy tükrök és szőtt képek díszesíték, a szögletekben színes üvegedények voltak. E szobához balfelől a császárné kihallgatási terme csatlakozék, melynek falait németalföldi szőnyegek borították. Ezután következett a társalgási terem igen szép asztallappokkal, edényekkel, gyertyatartókkal. [...] Az öltözőszobához a dolgozószoba csatlakozott, zöld atlással, ehhez a hálószoba, világoskék himzett kárpitokkal. Ezután következtek a királyi szobái, nevezetesen az öltözőszoba sárga, a biliárdterem búzavirág színű kárpitokkal, a dolgozószoba, a kihallgatási terem, melynek falait németalföldi alakos szőnyegek borították. A hátfal közepén a vörös bársony királyszék állott...”

Az 1848–49-es szabadságharc után, a sérült királyi palota újjáépítése során a termek berendezése is részben megváltozott. „Ha a balszármányban az első emeletbe jutottunk, jobb felől két előszobába lépünk, melyek most sokkal szebben díszítve és bútorozva, mint azelőtt voltak. Mindkét szobának padlata és falai gipszvakolattal borítottak s gazdagon aranyozva. Általában a várpalota legtöbb szobája fehér gipszvakolattal s gazdagon aranyozott. [...] A villárok, fali és koszorúgyertyatartók mindenütt szintén aranyozottak.” (*Sz. D. G.*)

3.3.1. August von Pettenkofen (1822–1888): Budavár visszafoglaló ostroma északnyugatról, 1849. május 21-én.

Papír, litográfia 26,4 × 39,2 cm.

Jelzés a képben lent jobbra: „C. AP. 1849”, a kép alatt balra, jobbra: „Gez. und lith. v. C. A Pettenkoffen – Gedr. b. J. Höflich”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 28.388.

3.3.2. Fischer L. (műk. XIX. század közepe): Hentzi halála, 1849.

Papír, vízfestmény, 33,4 × 45,5 cm.

Felragasztva egy másik lapra, amin felirat van: „Tod des General Hentzi bei der Erstürmung von Ofen. 1849. Original Aquarelle von L. Fischer N H. T... 1277”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 3629.

3.3.3. Magyar és német nyelvű hirdetés Budavár bevételéről, 1849. május 21. Budavára a miénk! (Die Festung Ofen ist in unserer Gewalt!)

Papír, nyomat, 39,4 × 50 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 4414.

- 3.3.4. Budavár ostrománál és bevételénél megsebesült honvédek névlajstroma, 1849. Melléklet A' *Közlöny* 11. számához. Papír, nyomat, 52 × 35,7 cm. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 37.147.
- 3.3.5. Hirdetmény. Buda vára be van véve, 1849. május 22. Papír, nyomat, 43 × 28,9 cm. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 12314.
- 3.3.6. Belépőjegy a Budavár bevételének megünneplésére rendezett táncvigalomra, Győr, 1849. május 22. Papír, nyomat, 15,6 × 11,2 cm. BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 18782.
- 3.3.7. Honvéd tiszti szolgálati öv, 1848–49. Nemzeti színű ripszszalag, nemzeti színben elegyes fonott rojtok, hossza (teljes): 294 cm. HM, lt. sz.: 3770/Ru.
- 3.3.8. Honvéd gyalogos legénységi tábori sapka, a „veres sipka”, 1848–49. Buzérvörös posztó, feketített bőr ellenző, sárga(réz) gombok. HM, lt. sz.: 0389/Ru.
- 3.3.9. Huszár főtiszti mente, 1830–40-es évek. Sötétzöld finom posztó, láncszövésű ezüst zsinórzat, ezüst gombok, meggyvörös selyem bélés, szürke prém. HM, lt. sz.: 0128/Ru.
- 3.3.10. Honvéd gyalogos legénységi csákó, örvezetői rendfokozattal, 1848–49. Fekete posztó, bőr szemernyő, rézlemez csákócímer, négyélű nemzetiszín rendfokozati zsinór. HM, lt. sz.: 0397/Ru.
- 3.3.11. Panyókás tiszti sapka, 1848–49. Meggyvörös tükkörposztó, bőr ellenző, arany sujtásból díszek. HM, lt. sz.: 1673/Ru.
- 3.3.12. 1824 M. huszár szablya hüvellyel. Ívmagasság: 5,6 cm, pengeszélesség: 3,4 cm, pengehossz: 83,5 cm, teljes hossz: 98 cm, teljes hossz hüvellyel: 103 cm. HM, lt. sz.: 0768/Fe.
- 3.3.13. 1827 M. huszár tiszti szablya. Ívmagasság: 5,5 cm, pengeszélesség: 3,8 cm, pengehossz: 83 cm, teljes hossz: 96,7 cm. HM, lt. sz.: 0630/Fe.
- 3.3.14. 1845 M. lovas tiszti szablya. Ívmagasság: 5,2 cm, pengeszélesség: 4 cm, pengehossz: 72,6 cm, teljes hossz: 87 cm, teljes hossz hüvellyel: 91,7 cm. HM, lt. sz.: 0773/Fe.
- 3.3.15. 1849 M. osztrák vadász vágószurony. Pengeszélesség: 3,2 cm, pengehossz: 58,4 cm, teljes hossz: 70,5 cm, teljes hossz tokkal: 70,5 cm. HM, lt. sz.: 78.1875.1.
- 3.3.16/A. 1798 M. osztrák döfőszurony. Pengeszélesség: 2,6 cm, pengehossz: 51,6 cm, teljes hossz: 59,5 cm. HM, lt. sz.: 78.2265.1.1-2.
- 3.3.16/B. Osztrák döfőszurony. Pengeszélesség: 2,5 cm, pengehossz: 47 cm, teljes hossz: 56 cm, teljes hossz tokkal: 58 cm. HM, lt. sz.: 4253/Fe.
- 3.3.17. Kovásból átalakított kovás pisztolypár. Űrméret: 1,8 cm, csőhossz: 26,3 cm, teljes hossz: 42,5 cm. HM, lt. sz.: 1631/Pu, 1633/Pu.
- 3.3.18. Kovásból átalakított csappantyús gyalogsági puska szuronnal. Űrméret: 1,9 cm, csőhossz: 92,1 cm, teljes hossz: 130,5 cm, teljes hossz szuronnal: 180 cm. HM, lt. sz.: 1148/Pu, 1816/Pu.
- 3.3.19. Augustin rendszerű gyutacsos kadétpuska szuronnal. Űrméret: 1,3 cm, csőhossz: 84 cm, teljes hossz: 119 cm, teljes hossz szuronnal: 159 cm. HM, lt. sz.: 78.1605.1.
- 3.3.20. Hadi röppentyű. Hossz: 138,5 cm, legnagyobb szélessége: 33 cm. HM, lt. sz.: 0773/Fe.
- 3.3.21. Weber Henrik (1818–1866) után Tyroler József (1822–1860-as évek): A koronázási jelvények díszkíséretben, 1853. szeptember 16-án. Papír, akvatinta, 29,8 × 27,8 cm. Jelzés lent balra, középen, jobbra: „H. Veber gez.” – „J. Tyroler gest.” – „Druck v. Frey Pest 1853.” – „Eigenthum der Verleger Pest. Rözsavölgyi u. Co.”. BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 1154.
- 3.3.22. Franz Würbel (1822–1900): A korona átadása 1853. szeptember 20-án Bécsben. Papír, litográfia. Jelzés balra és jobbra lent: „Gedr. V. h. Bäcker in Wien”, jobbra lent: „Herausgeber Würbel & Bäcker mit gesetz. Schutz gegen Nachdruck”. BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 8982.
- 3.3.23. Kánitz Félix Fülöp (1829–1904): Bál Ferenc József tiszteletére, 1852. június 8. Papír, ceruza, 31 × 43 cm. MNMTKcs, lt. sz.: 13/1917.
- 3.3.24. Vinzenz Katzler (1823–1882): A magyar országgyűlés megnyitása 1865. december 14-én. Papír, litográfia, 40 × 67 cm. Jelzés a képben lent balra: „V. Katzler fec. 1866”, a lap alján középen, jobbra: „Gerhart Henrik kiadónak sajátja és nyomtatása Margarethen Grüngasse 32 szam Bécsben. – Természet után rajzolta és köretette Katzler V.” BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 28410.

- 3.3.25. Franz Kollarz (1829–1894) rajza nyomán Rusz Károly (XIX. század második fele): Koronázási lakoma a budai várban, 1867. június 8.
Papír, fametszet, 30,1 × 44,5 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 6387.
- 3.3.26. Franz Kollarz (1829–1894) rajza nyomán Fischer (XIX. század második fele): Koronázási ajándékok átadása, 1867 után.
Papír, fametszet, 30,1 × 44,5 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 6390.
- 3.3.27. Székely Bertalan (1835–1910): Fáklyásmenet a királyi palota előtt, 1865.
Papír, tus, fedőfehér, 22,5 × 31,5 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 18.258.
- 3.3.28. Székely Bertalan (1835–1910): A koronázási menet, 1867.
Papír, tus, fedőfehér, 24,5 × 35 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 18.340.
- 3.3.29. Székely Bertalan (1835–1910): Fogadás a királyi palotában, 1865.
Papír, szépia, fedőfehér, 24,2 × 31,7 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 18.259.
- 3.3.30. Miseruha, XIX. század második fele.
Selyem, aranyozott fémfonallal hímzett, 70 × 105 cm.
Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom).
Simor János hercegprímás viselte I. Ferenc József és Erzsébet koronázásánál a Mátyás-templomban.
- 3.3.31. Alba, XVIII. század.
Lenvászon, vert csipke, hossza: 148 cm.
Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom).
- 3.3.32. Szent István-rendi viselet: köpeny, gallér, skapulier (előtét), süveg, 1764.
Bécs, bársony, aranyfonalas hímzés, hermelinutánzatú prém, m: 150 cm.
Bécs, Kunsthistorisches Museum, Monturdepot, lt. sz.: MDD 0221.
- 3.3.33. Udvari ruha uszálya, 1867–1916.
Bársony, aranyozott fémfonalas hímzés, 150 × 200 cm.
Budavári Koronázó Főtemplom (Mátyás-templom).
Augszta főhercegnő viselte 1916-ban IV. Károly koronázásán.
- 3.3.34. Székely Bertalan (1835–1910): I. Ferenc József megkoronázása, 1867.
Papír, tempera, 46,5 × 75 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 16.325.
- 3.3.35. Barabás Miklós (1810–1898): I. Ferenc József, 1853.
Vászon, olaj, 268 × 179 cm.
Jelzés balra lent: „Barabás M. 853”.
MNMTKcs, lt. sz.: 477.
- 3.3.36. Barabás Miklós (1810–1898): Albrecht főherceg, 1853.
Vászon, olaj, 269 × 180 cm.
Jelzés balra lent: „Barabás M. 853”.
MNMTKcs, lt. sz.: 478.
- 3.3.37. Id. Franz Russ (megh. 1888 után): Erzsébet császárné, 1859.
Vászon, olaj, 222 × 110 cm.
Jelzés balra lent: „Franz Russ 859”.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1870.
Erzsébet császárnét udvari diszruhában ábrázolta a mester.
- 3.3.38. Heinrich Ede (1819–1885): I. Ferenc József, 1868.
Vászon, olaj, 244 × 145 cm.
Jelzés balra lent: „HEINRICH EDE LOVAG CSÁ: KIR: UDVARI FESTÉSZ BÉCSBEN MDCCCLXVIII.”.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 64.3.
I. Ferenc József a Szent István-rendi ornátust viseli.
- 3.3.39. Wagner Sándor (1838–1919): Erzsébet királyné, 1867.
Vászon, olaj, 274 × 187 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 487.
Erzsébetet magyar királynéként, koronázási diszruhájában (a szoknya nincs pontosan lefestve) ábrázolta a mester. (F. D. K.)
- 3.3.40. Eduard Ritter von Engerth (1818–1897): Győzelem Zentánál, 1865 előtt (vázlat).
Papír, vízfestmény, lavírozott tus, 47,5 × 69 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 64.6.
- 3.3.41. Székely Bertalan (1835–1910): A trónszék, 1867 körül.
Papír, ceruza, 42,2 × 34,2 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 23.158.
- 3.3.42. Emlékérem I. Ferenc József koronázására, 1867.
Ezüst, átmérő: 4,9 cm. Jelzés lent: „A”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 4783.
- 3.3.43. Emlékérem Erzsébet királyné koronázására, 1867.
Ezüst, átmérő: 4,8 cm.
Jelzés lent: „A”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 7941.
- 3.3.44. Jozef Cesar (1814–1876)–Wenzel Seidan (1817–1870): I. Ferenc József, 1849. május 21.
Ezüst, átmérő: 6,6 cm.
Jelzés az előlapon a vállnál: „Cesar F.”, a hátlapon lent: „Seidan – Fecit”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 18553/b.
- 3.3.45. Jozef Cesar (1814–1876)–Wenzel Seidan (1817–1870): Ferenc József, 1849. május 21.
Bronz, átmérő: 6,6 cm.
Jelzés az előlapon a vállnál: „Cesar F.”, a hátlapon lent: „Seidan – Fecit”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 18553/a.

3.3.46. Ismeretlen mester (XIX. század vége): Koronázási emlék a miniszterek portréjával, 1867.
Bronz, könyvmatos papírtokban, átmérő: tok: 8 cm, érem: 2 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 23.045.

3.3.47. Peter Johann Nepomuk Geiger (1805–1880): Vajk megkeresztelése, 1854 körül.
Papír, vízfestmény, 52 × 70 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 16.325.

3.3.48. Zala György (1858–1937): Andrássy Gyula gróf mellszobra, 1902.

Bronz, 94 cm.

Jelzés a jobb vállon hátul: „Zala György 1902”.

MNG, lt. sz.: 96.1-N.

Irodalom: Der Traum, 1996, 471., kat. sz.: 12.15.

Zala 1894-ben megbízást kapott id. gróf Andrássy Gyula lovaszobrának megmintázására. Terve 1901 őszén készen állt. A sikeres terv ismeretében a királyi várpalota építőbizottsága felkérte Andrássy mellszobrának elkészítésére, melyet az új krisztinavárosi szárnyban az első emeleti előcsarnokban (a fejedelmi vendégek várócsarnokában) helyeztek el, egy márványkandallón. Zala a gróf arcvonásainak hű tolmácsolására törekedett. Az öltözék csak nagyvonalúan jelzett, ezzel szemben aprólékosan mintázott a díszes kivitelű, csatos mentekötő, amelynek íve keretbe foglalja Andrássy arcát. A gondolatokba merült államférfi sikerült kép-mását mindössze az aranygyapjas rend ékesíti. (Sz. G.)

3.3.49. Kovács Mihály (1818–1892): Erzsébet királyné, 1869.
Vászon, olaj, 255 × 159 cm.

Jelzés balra: „Kovács Mihály Erzsébet királyné 1869”.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 1017/00.

3.4. A BUDAI VÁR MINT KIRÁLYI REZIDENCIA

I. Ferenc József sokat tartózkodott Budán gyönyörű hitvesével, aki mindig igyekezett kimutatni szeretetét a magyarok iránt. Erzsébet 1868-ban a budai palotában szülte meg negyedik gyermekét, Mária Valéria főhercegnőt (1868–1924), a „magyar kislányt”. A királyi pár jelenléte fellendítette Budapest társadalmi életét, emelte a város nemzetközi elismertségét. Ha nem is minden évben, de gyakran rendeztek Budán is udvari bált. Hétfőn és csütörtökön általános kihallgatást tartottak, amelyre a palota földszintjén lévő kabinetirodában lehetett jelentkezni. I. Ferenc József hetente három-négy alkalommal délután hat órákor a kiválasztottakkal (helyhiány miatt legfeljebb 30 személlyel) az udvari ebédek alkalmával találkozott. Az egy órán át tartó, tíz fogásos ebédet „cercle”, vagyis uralkodói beszélgetés követte a Kék teremben. A királyné mindennap a kertben sétált – ha jeges volt az út, legfeljebb pallókat fektettek le –, a magánlakosztályában senkit sem fogadott.

A királyi palota hivatalos események színhelye is volt. Rudolf trónörökös (1858–1889) a budai királyi palotában fogadta eljegyzése alkalmából a hivatalos küldöttségeket, 1881-ben a trónörökös és felesége, Stefánia belga hercegnő (1864–1945)

ünnepélyes keretek között vonult be a Várba. 1889-ben Naszreddin perzsa sah (1848–1896) kíséretével Budapestre látogatott, de a magas rangú vendégeket az Angol Királynő Szállóban kellett elszállásolni. 1892-ben, I. Ferenc József 25 éves uralkodásának jubileumi ünnepesein egyértelműen bizonyossá vált, a királyi palota nem képes az uralkodói reprezentáció igényeinek megfelelni...

Az új palota alapkövét 1896. június 6-án, a honfoglalás ezeréves évfordulója alkalmából rendezett millenniumi ünnepek keretében rakták le. A megújuló palota egyre több látogatót vonzott, 1897 szeptemberében II. (Hohenzollern) Vilmos német császár (1888–1918), majd I. (Hohenzollern-Sigmaringen) Károly román király (1881–1914) és felesége érkezett Budára. A pompázatos épületegyüttes azonban egyre kevésbé volt örömteli események helyszíne. 1908-ban a császár a kis trónteremben jelentette be Bosznia és Hercegovina okkupációját, s ugyanebben az évben nyitotta meg kapuit a meggyilkolt Erzsébet királyné emléket őrző múzeum. (H. Sz. A.)

3.4. A PALOTA ÉS AZ EGYHÁZ

A királyi palotában lévő várkápolna mind a középkor, mind az újkor idején az egyházi események középpontja volt. A XVIII. században az első egyházi szertartás az ünnepélyes alapköletétel volt, melyet a várkápolna felszentelése követett. 1770-ben a palotába érkező angolkissasszonyok és a Szent Zsigmond-prépostságot elnyerő csillagkeresztes lovagrendiek közös beiktatása is fényes külsőségek között zajlott. Evszázadokon át mégis a Szent Jobb jelenléte határozta meg és formálta az egyházi jellegű, Raguzából való visszakerülésével erősödött Szent István király tisztelete, amely abban is megnyilvánult, hogy a Szent Jobb részese lett a körmeneteknek, amelyeken a legfelsőbb világi és egyházi méltóság képviselői vettek részt, sőt kezdetben az országgyűlés megnyitásakor is kiállították. (Beke Margit)

3.4.1. Benczúr Gyula (1844–1920): Szent István felajánlja a koronát Máriának, 1887.

Vászon, olaj, 133 × 76 cm.

Jelzés balra lent: „Benczúr Gyula 1887”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 59.152.T.

3.4.2. Ismeretlen mester: Jézus imádása, Brüsszel, 1520 körül.
Falkárpit, színes selyem és aranszálból szövött, 275 × 260 cm.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

IM, lt. sz.: 18.328.

A királyi palota díszítése céljából vásárolták 1904-ben, majd 1914-ben I. Ferenc József király örök letétként az Iparművészeti Múzeumnak ajándékozta, abból az alkalomból, hogy elfogadta a Múzeum Barátok Egyesületének védnökségét.

3.4.3. Kimmach László (1857–1906): Szent István király 860-dik évi budai ünnepének emléklapja, 1860.

Papír, ceruza, akvarell, tükörméret: 21 × 33 cm.

MNMTKcs, lt. sz.: T.9304.

- 3.4.4. Meghívó udvari ebédre, 1903. február 7.
Papír, tus, nyomtatott alapon kézírás, 20,2 × 15 cm.
BTM Kiscelli Múzeum Nyomtatványtár, lt. sz.: 89.58.
- 3.4.5. Marie Görlich (1851–1896)–Sophie Görlich (1855–1881): A négy elem hódolata Rudolf trónörökös és Stefánia belga hercegnő előtt eljegyzésük alkalmából, 1881.
Vászon, olaj, 91,5 × 76 cm, a keret: 120 × 103 cm.
Jelzés balra lent: „v. S. Görlich 1881”.
A Petznek-gyűjteményből (Petznek Rudolf leányának második férje volt).
Bécs, MMD, lt. sz.: 043541, a keret: 043589.
- 3.4.6. Rudolf és Stefánia eljegyzési képe, 1881.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 20.701.
- 3.4.7. Franz Schrotzberg (1811–1889): Mária Valéria főhercegnő, 1870.
Vászon, olaj, 134,5 × 93 cm.
Jelzés jobbra lent: „Schrotzberg Wien 1870”.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1968.
- 3.4.8. Koppay József (1859–1927): Erzsébet királyné, 1898 után.
Vászon, olaj, 211 × 106 cm.
Jelzés jobbra lent: „KOPPAY”.
Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumból.
MNMTKcs, lt. sz.: 1869.
- 3.4.9. Goró Lajos (1864–1904): Udvari bál, 1900 körül.
Papír, tus, fedőfehér, 21,4 × 29 cm.
Jelzés jobbra lent: „Goró L.”.
MNMTKcs, lt. sz.: 54.403.
- 3.4.10. Ismeretlen mester (XIX. század második fele): Udvari ebéd, é. n.
Papír, akvarell, 21 × 28,7 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 9/1948.
A képen Rimely Károly, Rakovszky István, Szlávny József, Andrássy Aladár és I. Ferenc József látható.
- 3.4.11. Goró Lajos (1865–1904): Tértzene a királyi palota előtt, 1903.
Papír, tus, 18,5 × 26,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „GL.”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: Gy.1001.
- 3.4.12. Ismeretlen mester (XIX. század második fele): I. Ferenc József és Erzsébet ezüstkadalmalja alkalmával kiadott emléklap, é. n.
Papír, litográfia, 55 × 75,5 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 3772.
- 3.4.13. Ismeretlen mester: I. Ferenc József a budai Várkertben, XX. század eleje.
Papír, színezett litográfia, 19,5 × 25 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 97.247.
- 3.4.14. Étkészlet darabjai a királyi palota egykori berendezéséből, 1870–1910.
Pecsenyéstál, lapostányér, kistányér (7 db), sótartó (5 db), csonttányér, kávéskanna tetővel (3 db), tejeskanna, cukortartó, tejszínhabos csésze (5 db). A Herendi Porcelángyár, illetve Hüttl Tivadar budapesti gyárának termékei, festésük nagyrészt Hüttl gyárában készült. Festett porcelán.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: Ip.68.5.1., Ip.68.8.1–68.13.1., Ip.68.16.1., Ip.68.20.1–68.23.1., K.2.
- 3.4.15. Halastál a magyar koronával, 1867 után.
Ezüst, gravírozással, 65 × 32 × 5,5 cm.
Bécs, MMD, lt. sz.: MD 180461/078.
- 3.4.16. Az udvari étkezés darabjai, 1852.
Tányértartó, fedeles tál, tálalókanál, villa, desszertkés, desszertkanál, desszertvilla, kávéskanal, mokkáskanal.
Ezüst, átmérő: 24 cm, 28 cm, 22 cm, hossz: 38,5 cm, 24,5 cm, 18 cm, 18 cm, 15 cm, 15 cm.
Jelzés: kétféjű sas.
Bécs, MMD, lt. sz.: MD 180365/087, 065, 025, 008, 006, 005.
- 3.4.17. „Erzsébet-ezüst”: fedeles tál, 1852.
Készült: Bécs, Mayerhofer Klinkosch cég.
Ezüst, átmérő: 21,5 cm, 16,2 cm, hossz: 11 cm, 7 cm.
Bécs, MMD, lt. sz.: MD 180369/030, 031.
Az úgynevezett Erzsébet-ezüstöt Ferdinánd császár 1850-ben rendelte Prágában miután lemondott a trónról. Ferdinánd halála után, 1884-ben Erzsébet császárné átdolgoztatta és belegravírozatta az E monogramot a császári koronával. (Ilsebillé Barta-Fliedl)
- 3.4.18/A. A Zwack József és Tarsai cég kérelme császári és királyi cím elnyeréséért, és igazolás az ezzel kapcsolatos díj megfizetéséről.
Papír, másolat.
Magántulajdon.
- 3.4.18/B. Udvari szállítói fejléces levél, 1895.
Papír, másolat.
Magántulajdon.
- 3.4.19. Szekrény, 1900 körül.
Tölgy-mahagóni intarziaborítás, gazdag tűzaranyozott bronzve-retekkel, 70 × 154 × 57 cm.
A királyi palota egykori berendezéséből.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: Ip.72.22.
- 3.4.20. Asztali óra, Párizs, 1821.
Aranyozott bronz, 61,5 × 40 × 27 cm.
A királyi palota egykori berendezéséből.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 72.25.
- 3.4.21. Tükörkeret, 1904.
Alpakka, 51 × 72,5 cm, keret szélesség: 3,5 cm.
A királyi palota egykori berendezéséből.
IM, lt. sz.: 59.276.1.

3.4.22/A, B. Támlátlan ülőke (2 db), Bécs, 1860 körül.
Festett, aranyozott tölgyfa, ananászos selyemdamaszt (Backhausen, Bécs), 57 × 49 × 41 cm.
Bécs, MMD, lt. sz.: MD 0550, 0551.

3.4.23. Sétaruha, 1892.

Gyapjúszövet, üvegyöngy, selyemmuszlin, derékbőség: 57 cm, háthossz: 44 cm, szoknyahossz: 98/105,5 cm.
Erzsébet királyné tulajdonából.
Bécs, magántulajdon.

3.4.24. Napernyő, 1890–1900.

Selyem, bambusznyél, zománccsízű porcelánfogó, hossz: 98 cm.
Erzsébet királyné tulajdonából.
Bécs, magántulajdon.

3.4.25/A. Erzsébet királyné írószék, 1908.

Képeslap, papír, 9 × 13 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 73.3.

3.4.25/B. Erzsébet királyné dolgozószobája az egykori Erzsébet Királyné Emlékmúzeumban, 1908.

Képeslap, papír, 9 × 13 cm.
MNMTKcs, lt. sz.: 87.23.4.

3.4.26. Gyülekezés a millenniumi felvonulásra a palota udvarán, 1896.

Fénykép. Kallós Oszkár (1875–1955) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 23.262.

3.4.27. Magyar női udvari díszruha, 1867–1916.

Bársony, ezüsthímzés, vert csipke, hossz: 100/150 cm.
IM, lt. sz.: 74.19.1.

3.4.28/A–D. Magyar férfi díszruha (mente, dolmány, nadrág, csizma), XIX. század utolsó harmada.

Készítette: Misoga Sándor, Pest. Az öltözéket Vadler Péter szücs-mester 1998-ban újraprémelte (1035 Budapest, Vörösvári út 1.).

A. Mente

Bársony, selyem, necrszőrme és arany zsinórdísz, kézzel és géppel varrott, háthossz: 95 cm, derékbőség: 97 cm.

B. Dolmány

Selyemdamaszt, arany zsinórdísz, kézzel és géppel varrott, derékbőség: 87 cm, háthossz: 78 cm.

C. Nadrág

Hurkolt selyemszövet (trikó), arany zsinórdísz, fém gombok.
Jelzés: hátul közepén és a fémgombokon: „Misoga Sándor, Bp. Váci u. 21.”.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: Ip.67.14.1–6.

D. Csizma

Bőr, aranyozott zsinór szegély, bőr talp és bőr bélés, sárgarézt sarkantyú forgó rozettával, talphossz: 27 cm, szárhossz: 4 cm, sarok: 2,5 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: Ip.67.14.3.1–2.

3.4.29. Georg Conröder (1838–1911): I. Ferenc József allegóriája, 1893.

Vászon, olaj, 132 × 102,3 cm.
Jelzés balra lent: „Conröder Gy 93.”.
MNMTKcs, lt. sz.: 523.

I. Ferenc József a Szent István-rend jelvényeivel díszített lovasági tábornoki egyenruhában látható, palástban, mögötte Hungária, balra az Igazság allegóriája, továbbá Andrássy Gyula, Deák Ferenc, mellettük a Vallás allegóriája.

A katonák előtt egy apród áll a koronázási jelvényekkel, jobb oldalon Jókai Mór, Vaszary Kolos, Zichy Jenő, Ráth Károly, lent köpenyes nőalak (a Historia allegóriája) táblával, fent a sarokban monochrom allegóriai alakok, 1867-es és 1892-es évszám-mal. (Sz. D. G.)

3.4.30. Pataky László (1857–1912): Hadgyakorlat (Király Ő Felsége kivonulása a hadgyakorlatra), 1896 előtt.

Vászon, olaj, 88 × 161 cm.
Jelzés balra lent: „Pataky L.”.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 1889.

3.4.31. Brück (XX. század): Báro Fejérváry Géza, 1913.

Vászon, olaj, 150 × 98,5 cm.
Jelzés jobbra lent: „Brück 1913”.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 1901.

3.4.32. Rudolf M. Arringer (XX. század): Gróf Erdődi Pálffy András testőrkapitány képe, 1902.

Vászon, olaj, 153,5 × 100 cm.
Jelzés jobbra lent: „Rud. M. Arringer 1902”.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 1903.

3.4.33. Senyei József (1885–?): Igmándy-Hegyessy Géza képmása.

Vászon, olaj, 152 × 100,5 cm.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 1904.

3.4.34. László Fülöp (1869–1937) képe Mányoki Ádám (1673–1757) után: II. Rákóczi Ferenc, 1895.

Vászon, olaj, 76 × 62 cm.
Jelzés a kép hátán: „II. Rákóczy F. Mányokitól. Cop. László F. Dresda 1895”.
A királyi palota egykori gyűjteményéből.
MNMTKcs, lt. sz.: 532.

3.4.35. Bihari Sándor (1855–1906): Programbeszéd, 1890.

Vászon, olaj, 83,5 × 127,3 cm.
Jelzés jobbra lent: „Bihari Sándor”.
MNG, lt. sz.: 56.14.T.

3.4.36. Holló Barnabás (1866–1917): Kuruc vitéz lovon, 1904.

Bronz, 70 cm.
Jelzés a talpazat jobb oldalán: „Holló 1904”.
MNG, lt. sz.: 52.882.

Irodalom: MTA MKI lexikonanyaga.

A századforduló történelmi ihletésű kispasztikái között – talán Thaly Kálmán kuruc nótáinak ihletésére is – nagy számban található kuruc lovas és gyalogos figurák.

1903-ban a Rákóczi-szabadságharc 200. évfordulójára emlékezett az ország, napirenden volt a fejedelem hamvainak Rodostóból történő hazaszállítása. Holló Barnabás – maga is felvidéki születésű – több variációban is megmintázta a kuruc vitézt, zászlóval, kivont karddal stb. (utóbbi: Előőr, Figyelő kuruc őrszem címen szerepel).

A lovas kuruc – Tépett zászló, Öreg kuruc zászlótartó címváltozatai ismeretesek – lehajtott fejjel ül lován, két kezével bal vállán megtámasztva tépett zászlót tart. A kispasztika a majtényi fegyverletétel helyének megjelölésére, a Rákóczi-szabadságharc hősei emlékének megörökítésére emelni szándékozott szobormű mintája.

Köztéri méretben történő kivitelezésére, felállítására azonban nem került sor. 1911-ben valóban megjelölték – emléktáblával – a szatmári béke aláírásának színhelyét, a félalakos dombormű átveszi a Holló-féle motívumot: a lehajtott fejű kuruc vitéz a megadás jelképeként lehajítja zászlaját is – a bronz relief alkotója azonban ismeretlen. (Sz. G.)

3.4.37. A király könyve, 1898.

Készítette: Herzig Miksa, Lipcse, Budapest, Bécs (1898), 322 oldal.

Aranyozott bordó bőrkötés, a borítótáblán és a szennylapokon keretbe foglalt IFJ monogram, magasság: 46 cm.

HM könyvtára, lt. sz.: 167.

I. Ferenc József uralkodásának 50. évfordulójára kiadott díszalbum, a korra jellemző, úgynevezett „bütorönyv”, amely osztrák (császári) és magyar (királyi) változatban egyaránt megjelent. (H. Sz. A.)

3.4.38/A. Ismeretlen mester: I. Ferenc József és Erzsébet királyné emlékérmé, 1896.

Ezüst, átmérő: 4 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 9362.

3.4.38/B. Ismeretlen mester: I. Ferenc József és Erzsébet királyné emlékérmé, 1896.

Bronz, átmérő: 4 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 23.429.

3.4.38/C. Arkanzas cég: II. Vilmos, 1914.

Szürkefém, átmérő: 6 cm.

BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 12.118.

3.4.39. Pelerin, 1906.

Sötétzöld szövet, bársony gallér, hossza: 120 cm.

Bal belső zsebben felirat: „Joseph Szallay Wien, Alfred Montenuovo herceg, 1906. XII. 26.”

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 79.9.1.

Údvari ruha tábori köpenye, Alfred Montenuovo herceg számára, aki ekkor másod-udvarmester volt. (F. D. K.)

3.5. HISTORIZMUS A KIRÁLYI PALOTÁBAN

A Vasárnapi Ujság 1900. június 20-i számában lelkes beszámolót közöl a palota építéséről:

„A két új részletnek a falai is készen vannak már, de a tetőzeteket még csak most állítják föl: a közép kupola szalonban azonban még nem haladt a tetőzet fölrakásáig. Ebben a meghosszabbított homlokzatban lesznek az ünnepi és első rangú termek, köztük a királyi vár történelmi múltjára való tekintettel három korszakjelző díszterem: az Árpádok, a Hunyadiak és a Habsburgok korszakát belső berendezésükkel is jelképező pompás helyiségek. Az első a Szent István-terem román stílusban, a második a Mátyás-terem olasz korai renaissance ízlésben, és a harmadik a legpompásabb, a Habsburg-terem a közép nagy kupola alatt barokk stílusban. A Szent István-terem berendezése már teljesen elkészült, s most közszemlére van kitéve a párisi világkiállítás magyar csarnokában. Az északi szárny első emeletén lesz a nagy ünnepi terem, mely 724 négyzetméternyi alapterületű s így jóval nagyobb a Vigadónak 600 négyzetméternyi nagytérmenél is.”

3.5.1. Roskovics Ignác (1854–1915): Szent István király, 1899. Vázlat a Szent István-terembe készült király-sorozathoz.

Gipsz alap, olaj, fakeretben, 71 × 56 cm.

OMvH MEM, lt. sz.: 6918.

3.5.2. Roskovics Ignác (1854–1915) nyomán Nikelszky Géza (1877–1966): IV. Béla király, 1899.

A Szent István-terem király-sorozatához készült minta, készült a Zsolnay Porcelángyárban, Pécssett.

Pirogránit, majolika máz, aranyozás, 55 × 53,5 cm.

Jelzés a hátoldalon: benyomott Zsolnay védjegy, 2483.

JPM, lt. sz.: 51.7236.

3.5.3. Roskovics Ignác (1854–1915) nyomán Nikelszky Géza (1877–1966): Szent László király, 1899.

A Szent István-terem király-sorozatához készült minta, készült a Zsolnay Porcelángyárban, Pécssett.

Pirogránit, majolika máz, aranyozás, 55 × 53,5 cm.

Jelzés a hátoldalon: „cop. Nikelszky Géza felirat, benyomva 41,2”.

JPM, lt. sz.: 51.6560.

3.5.4. Sarokidom.

Minta a Szent István-terem kandallójához, készült a Zsolnay Porcelángyárban, Pécssett.

Pirogránit, majolika máz, aranyozás, 22 × 22 × 30 cm.

JPM, lt. sz.: 51.7127.

3.5.5. Oszlop- és párkányrészlet.

Minta a Szent István-terem kandallójához, készült a Zsolnay Porcelángyárban, Pécssett.

Pirogránit, majolika máz, aranyozás, 18 × 13 × 35 (41 × 24 × 13) cm.

JPM, lt. sz.: 51.7000, 51.7128.

3.5.6. Kandalló kiviteli terve a Szent István-teremhez, 1898.
Papír, fénymásolat, 60 × 79 cm.
JPM, lt. sz.: 61.175.1.

3.5.7/A, B, C. A Szent István-terem három oldalfalának díszítéséről készült kiviteli tervek a pirogránit elemek megjelölésével (3 db), 1898.
Papír, 60 × 79 cm.
JPM, lt. sz.: 61.175.5, 61.175.7, 61.175.8.

3.5.8. Hauszmann Alajos (1847–1926)–Györgyi Géza (1851–1934): Selyemtapéta, 1890-es évek vége.
A Szent István-terem kárpitjának próbadarabja. Készült a Haas Fülöp és Fiai cégnél Aranyosmaróton.
Selyem és aranyfémszállal szövött brokát, 128 × 124 cm.
Magántulajdon.

3.5.9. Karosszék.
Készült: Thék Endre bútorgyárában.
Diófa, esztergályozott, fekete, egykor mintás bőrrel kárpitozott, 131,5 × 78,5 × 56 cm.
A királyi palota egykori berendezéséből.
IM, lt. sz.: 53.1821.

3.5.10. Benczúr Gyula (1844–1920): Mátyás király fogadja a pápa követeit, 1915.
Vászon, olaj, 203 × 435 cm.
Jelzés balra lent: „Benczur Gyula 1915”.
A királyi palota egykori Mátyás-teremből.
MNG, lt. sz.: 59.150.

3.5.11. Fadrusz János (1858–1903): Mátyás király. Tanulmány a lovasszoborhoz.
Bronzba öntötték 1953-ban a MNG gipszpéldánya után.
Bronz, 76 cm.
MNG, lt. sz.: 55.537.

3.5.12/A. Fadrusz János (1858–1903): Atléta I., illetve Atlasz, 1896 körül.
Plasztilin, 45,5 cm.
MNG, lt. sz.: 84.5-N.

3.5.12/B. Fadrusz János (1858–1903): Atléta II., illetve Atlasz, 1896 körül.
Plasztilin, 45 cm.
MNG, lt. sz.: 84.6-N.
Irodalom: LÁZÁR, 1923, 100.

A két Atléta- (helyesebben: Atlasz-, a szakirodalomban néha németesen Atlant) figura a Hauszmann-tervezte krisztinavárosi palotaszárny lépcsőházának feljáratánál álló nagyméretű alakokhoz készített terv. Az Atlaszokat nagy valószínűséggel a bécsi akadémiai évek alatt megismert antik művészeti alkotások, esetleg Michelangelo művei (Fiatal rabszolga, Szakállas rabszolga) inspirálhatták. Az Atlaszokat átvészelték a II. világhábo-

rút. Az épület renoválásakor eredeti helyükhöz közel, illetve ahhoz képest 90 fokkal elforgatva állították fel őket a jelenlegi Országos Széchényi Könyvtár fölépcsőházában. (Sz. G.)

3.5.13. Henrich Kautsch (1859–1943): IV. Károly emlékérmé, 1917.
Bronz, kerete zománcozott, átmérő: 6,6 cm.
Jelzés jobbra: „KAUTSCH”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 25.161/a.

3.5.14. Henrich Kautsch (1859–1943): IV. Károly emlékérmé, 1917.
Bronz, kerete zománcozott, átmérő: 6,6 cm.
Jelzés jobbra: „KAUTSCH”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 25.161/b.

3.5.15. Henrich Kautsch (1859–1943): Zita királyné emlékérmé, 1917.
Horgany, kerete zománcozott vörösréz, átmérő: 6,5 cm.
Jelzés jobbra: „KAUTSCH”.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 25.225.

3.5.16. Kós Károly (1883–1977) terve: A Palota út a királyi pár díszfogatával, 1917.
Temperával átfestett fénykép, 62 × 78 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 13.457.

3.5.17. Kismarty-Lechner Jenő (1883–1963)–Ungváry Sándor (1883–1951): A megkoronázott királyi pár a trónon, 1917.
Az épületet Lechner festette, a staffázsalakokat Ungváry.
Temperával átfestett fénykép, 62,5 × 69 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 13.450.

3.6. 1916–1920

I. Ferenc József halála után, 1916. december 30-án Budán megkoronázták az utolsó magyar királyt, IV. Károlyt (1887–1922). Az ünnepség fényes volt, bár érződtek a háború okozta anyagi és politikai nehézségek. Mindenben a hagyományokat követték, kivéve, hogy a koronázási menet csak a Várnegyed területén vonult végig, nem ment át Pestre. Az eseményen részt vett I. (Szász-Coburg-Gothai) Ferdinánd bolgár cár (1887–1918) és a későbbi kormányzó, Horthy Miklós is. A királyi pár 1918. január 25-én Budára látogatott, de ezek már a királyság utolsó napjai voltak. A köztársaság kikiáltása után a közhivatalok és katonai intézmények jelentős része (így a hadügyminisztérium) a palotában működött, és sok fontos politikai esemény játszódott le a falak között, ezeknek azonban a királyi székelyhez már nem volt közük. A magyar királyok és nádorok egykori rezidenciája többé nem fogadott uralkodót a falai közé. Történetének ez a fejezete végleg lezárult. (H. Sz. A.)

3.6. A HORTHY-KORSZAK (1920–1944)

1920-ban a budai királyi várba, a Habsburgok palotájába Magyarország új kormányzója, Horthy Miklós (1868–1957) költözött. A „király nélküli királyság”-nak nevezett mintegy negyedszázad alatt pezsgett a társadalmi élet: estélyek, bálók, rangos külföldi vendégek fogadása, kihallgatások, katonai parádék váltották egymást, de a kormányzói család tavasztól őszig szívesebben tartózkodott a gödöllői kastélyban. A vár politikai, katonai és turisztikai központtá kezdett válni, a műkincseket, festményeket turisták csodálták meg.

1937 májusában látogatott utoljára koronás fő a Várba, III. Viktor Emánuel olasz király (1900–1946) személyében, s 1938-ban a palota vendége volt az eucharisztikus kongresszusra érkezett Eugenio Pacelli bíboros, a későbbi XII. Pius pápa (1939–1958). A kormányzói rezidencia fényes életének egyik napról a másikra lett vége: 1944. október 15-én a nyilasok Szálasi Ferenc (1897–1946) vezetésével megszállták és feldúlták a palotát, a hatalmától megfosztott kormányzó és családja október 17-én végleg elhagyta az országot. (*H. Sz. A.*)

3.6.1. Térzene a palota udvarán IV. Károly király tiszteletére, 1916.

Fénykép. Müllner János (1870–1925) felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 12.560.12.

3.6.2. A Magyarországi Munkások Gyermekebarát Egyesületének egy csoportja játékdélutánra érkezik a palota kertjébe, 1919.

Fénykép. Müllner János (1870–1925) felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 13.137.21.

3.6.3. A Magyarországi Munkások Gyermekebarát Egyesületének játékdélutánja a palota kertjében, 1919.

Fénykép. Müllner János (1870–1925) felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 13.137.20.

3.6.4. A Nemzeti Hadsereg első őrségváltása a várban, 1919 vége.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 24.000.59.

3.6.5. Külföldi turisták a miniszterelnökségi palota előtt, 1935.

Fénykép. Schäffer fotóriport iroda felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 2000.171.

3.6.6. Az olasz király tiszteletére rendezett garden party a várban, 1937.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 32.812.

Elöl Horthy Miklós kormányzó az olasz királynéval, mögöttük III. Viktor Emánuel olasz király Horthy Miklósnéval, majd az olasz király leánya József főherceggel.

3.6.7. Az olasz király tiszteletére rendezett garden party a palota kertjében, 1937. május.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 95.812.

3.6.8. Az olasz király tiszteletére rendezett garden party, 1937. május.

Fénykép. Magyar Filmiroda felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 2000.81.

Középen III. Viktor Emánuel olasz király, tőle balra Horthy Miklósné és Serédi Jusztinián hercegprímás.

3.6.9. Az olasz király tiszteletére rendezett bál a Márvány teremben, 1937.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 32.812.115.

3.6.10. Röder Vilmos honvédelmi miniszter, 1937. augusztus 20-án.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 2000.75.

3.6.11. Fogadás a pápai legátus, Pacelli bíboros tiszteletére a palotában, az eucharisztikus kongresszus alkalmából, 1938. május.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

MNMTF, lt. sz.: 813/1956.

3.6.12. A Szent Korona közszemlére tétele a palotában a Szent István-év alkalmából, 1938.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

MNMTF, lt. sz.: 43120.

Bal oldalon báró Perényi Zsigmond, jobb oldalon gróf Teleki Tibor koronaőr látható.

3.6.13. Szent Jobb-körmenet a várban, 1938. augusztus 20.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.76.

3.6.14. A koronázási palást ünnepélyes bevitele a palotába, 1938. augusztus.

Fénykép. Magyar Filmiroda felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.72.

A menet első sorában báró Perényi Zsigmond és gróf Teleki Tibor koronaőr látható.

3.6.15. A korona ünnepélyes bevitele a palotába, 1938. augusztus.

Fénykép. Magyar Filmiroda felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.73.

3.6.16. A korona közszemlére tétele a Szent István-év alkalmából, 1938. augusztus.

Fénykép. Ismeretlen felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.314.

Báró Perényi Zsigmond koronaőr elhelyezi a koronát.

3.6.17. Horthy Miklós kormányzó és felesége a testőrség hagyományos karácsonyi ünnepségén, 1938. december 23.

Fénykép. Blahos Rezső felvétele.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.313.

A kormányzói pár mellett balra Lázár Károly, a testőrség parancsnoka látható.

3.6.18. A Horthy-múzeum a várban, 1940–41.
Fénykép. Vadas Ernő (1899–1962) felvétele.
MNMTEF, lt. sz.: 25.971.

3.6.19. Parlamenti őrség a Szent István-napi körmenetkor,
1941. augusztus 20.
Fénykép. Szendrő István (1908–) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.84.

3.6.20. Alabárdos testőrök a Szent István-napi körmeneten,
1941. augusztus 20.
Fénykép. Szendrő István (1908–) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: F.2000.85.

3.6.21. Légvédelem a budai vár felett, 1944 körül.
Fénykép. Inkey Tibor (1908–1998) felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 89.756.

3.6.22. Óvóhely a palota pincéjében, 1944. május.
Fénykép. Tombor felvétele.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 66.1044.

3.6. A II. VILÁGHÁBORÚ

A királyi palotát 1944. október 16-án reggel hat órakor érte el a II. világháború, azt követően, hogy a Katonai Iroda Horthy Miklós kormányzó vezetésével megkísérelt kiugrani a háborúból.

A német 503. nehézpáncélos hadosztály, a 22. SS lovashadosztály és a 600.55 ejtőernyős vadászászlóalj katonái három oldalról hatoltak be a palota területére, amelyet Vitéz Csíktapolczai Lázár Károly testőr altábornagy parancsnokkal az élen a Magyar Királyi Testőrség védett. Bár a testőrök a németeket visszazorították, Lakatos Géza miniszterelnök utasítására a további védekezést be kellett szüntetni. Néhány nappal később az Oroszlános udvaron ravatalozták fel azt a hat német katonát, aki a testőrséggel vívott tűzharcban esett el. Az ünnepélyes gyászszertartáson az új Szálasi-kormány képviselői is részt vettek.

A budai vár igazi, tragikus következményekkel járó ostroma 1944. december 25-től 1945. február 13-ig tartott. A palotát ez idő alatt súlyos támadások érték, a szovjet hadsereg ugyanis arról értesült, hogy a Vármegyed védői az ostrom utolsó fázisában leköltöztek a Szent György tér alatt található pincerendszerbe. Ahogy a védők körüli gyűrű egyre szűkült, úgy került az épület a nehézsúlyos fegyverek, géppuskák, golyószórók lőtávolaiba, ám a pusztítást fokozták a szovjet légi erők támadásai is. A bevetések zömét a szovjetek 5. légi hadseregének állományába tartozó 5. gárda csatarepülő- és 3. gárda vadászrepülő-hadtesteknek kötelelkei hajtották végre, a legnagyobb károkat ezek alacsony támadásai okozták.

A menekülő nyilasok a Szent Koronát és a koronázási jelvényeket 1944 végén elhurcolták a pánccélteremből, a katonaság pedig a még megmaradt értékeket, a műtárgyak egy részét és a bútorokat, könyveket az ezüstkamrában helyezte biztonságba. A palota és kincseinek nagy része azonban az ostrom végére tönkrement, széthányódott vagy eltűnt. (*H. Sz. A.*)

3.6.23. Német csapatok a várban, 1944. október 16.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
HM, lt. sz.: 69.829.

3.6.24. A vár bevételekor elesett német katonák temetési szertartása a palota udvarán, 1944.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
HM, lt. sz.: 24.014.
Jobbról a harmadik Beregfy Károly vezérezredes, az ötödik Otto Skorzeny.

3.6.25. Szálasi Ferenc a Szent György téren, 1944. október 16.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
MNMTEF, lt. sz.: 65.505.

3.6.26. Német harckocsik a Szent György téren 1944. október 15. után.
Fénykép. Ismeretlen felvétele.
HM, lt. sz.: 24.085.

3.6.27/A. Madarassy Walter (1909–): Emlékérem Buda visszafoglalásának 250. évfordulójára, 1936.
Bronz, átmérő: 7,9 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 17.874.

3.6.27/B, C. Ispánki József (1906–1992): Emlékérem Buda visszafoglalásának 250. évfordulójára, 1936.
Bronz, átmérő: 7,8 cm.
BTM Fővárosi Képtár, lt. sz.: 64.18., 17.418.

3.6.28. A Szent István Emlékév országos ünnepségeinek sorrendje, 1938.
Papír, nyomtatott, nemzeti színű zsinórdíszítéssel, 21,4 × 43 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 65.38.3.

3.6.29. Aggházy Kamill meghívója vitézzé avatásra, 1921.
Papír, nyomtatott, tinta, kézirással, 22,5 × 16,1 cm.
HM, lt. sz.: 10.236/Em.

3.6.30. Az Országos Vitézi Szék dicséző oklevele, 1928.
Papír, litográfia, 29,6 × 42,5 cm. Felirata: „vitéz Pataky Ferencz, Magyar Királyi Állami Térképész”.
HM, lt. sz.: 1521/Em.

3.6.31. Vitézi oklevél, 1936.
Papír, nyomtatott, tinta, kézirással, 43 × 54 cm.
HM, lt. sz.: 12.789/Em.

3.6.32. Bartha Károly honvédelmi miniszter értesítése kormányzói kihallgatás időpontjáról, 1941.
Másolat.
HL, lt. sz.: Elnöki osztály, I. tétel, 42.094.

3.6.33. József főherceg, a katonai Mária Terézia-rend kancellárjának értesítése özevgyi és ársvasági illetmények folyósításáról, 1943.
Másolat.
HL, lt. sz.: I.d. V/9.

3.6.34. A budapesti I. hadtest parancsnoka, Hindy Iván altábornagy helyzetjelentése a bekerített fővárosban uralkodó állapotról, 1944. december 30.

Másolat.

HL, lt. sz.: VKF 917/I. hdt. I.a.

3.6.35. Orosz nyelvű hadműveleti összesítő térkép, é. n. (1945). Papír, vászonra húzva, sokszorosított, kézirásos kiegészítéssel, 99 × 90 cm.

BTM Kiscelli Múzeum, lt. sz.: 2000.1.1.

3.6.36. A katonai Mária Terézia-rend körbélyegzője.

Fa, gumi, átmérő: 3,5 cm, magasság: 6 cm.

HM, lt. sz.: 0010.

3.6.37. A katonai Mária Terézia-rend fejbélyegzője.

Fa, gumi, 7 × 8 cm.

HM, lt. sz.: 0011.

3.6.38. A katonai Mária Terézia-rend lovagkeresztje.

HM, lt. sz.: 3857.

3.6.39. A Szent István-rend lovagkeresztjének díszdoboz.

HM, lt. sz.: 1535.

3.6.40. A Szent István-rend lovagkeresztje.

HM, lt. sz.: 1480/é.

4.1. A KÉPGYŰJTEMÉNY

Az újkori palota képzőművészeti gyűjteményét – a Szent Korona tulajdonát – szigorú elvek szerint fejlesztették. Az alapelv az volt, hogy a magyar uralkodó udvarába magyar mesterek alkotásai kerüljenek, a XIX. század eleje óta megalapítani kívánt nemzeti festőiskola rangos bemutatása érdekében. Az uralkodó vásárlásai, majd az állami vásárlások a budapesti Országos Magyar Képzőművészeti Társulat műcsarnokait részesítették előnyben, a vételt többnyire a palota személytelen hivatalnokai intézték. A vásárlás 1865-től egészen a II. világháborúig folyamatos volt, s a gyarapodó anyagból évtizedek alatt létrejött az úgynevezett Szentkorona Gyűjteménye mint állami tulajdonú magyar anyag.

A palota egyes termei a bennük levő alkotásokról kapták nevüket. Az északi szárnyban volt az úgynevezett Munkácsy-terem, melyet a világhírű mester *Hazatérés* című vászna díszített, a Visegrád-teremben a Hunyadiak várait ábrázoló művek voltak. Az egykori déli Tükörterembe kerültek az 1916-os koronázásra emlékeztető festmények, IV. Károly, Zita királyné és a kis Ottó portréja. A szertartási terem egy mellékszobájában rendezték be a Corvin Mátyás-könyvtártermet, ahol Mátyás-emlékeket állítottak ki múzeumszerű elrendezésben a nagyközönség számára. Ezután a Rákóczi-emlékszoba következett, a fejedelmet idéző műalkotásokkal.

A palota gyűjteménye számos XIX. századi magyar mester, többek közt Molnár József, Telepy Károly, Bihari Sándor, Lotz Ká-

roly, Mednyánszky László, Keleti Károly, Szinyei Merse Pál, Paál László, Barabás Miklós, id. Markó Károly, Brodszky Sándor, Mészöly Géza, Zichy Mihály, Deák Ébner Lajos, Vágó Pál, Holló Barnabás stb. alkotását tartalmazta, később néhány XX. századi mester munkája is belekerült. A bombázások után megmaradt művek szétszóródtak, különféle állami intézmények díszítésére vitték őket, jutott belőlük színházak díszletraktáráiba is, egy részük pedig múzeumba került. (Sz. D. G.)

4.1.1. Mihálovits Miklós (1887–?): Horthy Miklós, 1930-as évek.

Vászon, olaj, 179,5 × 104 cm.

Jelzés jobbra lent: „Mihálovits M.”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNMTKcs, lt. sz.: 1888.

4.1.2. Munkácsy Mihály (1844–1900): Hazatérés, 1882.

Vászon, olaj, 223 × 289 cm.

Jelzés jobbra lent: „M. de Munkácsy”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 54.36.

4.1.3. Lotz Károly (1833–1904): Ménes, 1880.

Vászon, olaj, 268 × 487 cm.

Jelzés jobbra lent: „f. Lotz K 1880”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 59.52.T.

4.1.4. Mednyánszky László (1852–1919): Itatás, 1888.

Vászon, olaj, 114 × 201,5 cm.

Jelzés jobbra lent: „Mednyánszky”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 55.849.

4.1.5. Telepy Károly (1828–1906): Istálló belseje, 1900.

Vászon, olaj, 36 × 53 cm.

Jelzés jobbra lent: „Telepy K. 1900”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 56.196.T.

4.1.6. Benczúr Gyula (1844–1920): Mályvák közt, 1890.

Vászon, olaj, 150,5 × 101 cm.

Jelzés jobbra lent: „Benczúr Gyula Budapest, 1890”.

A királyi palota egykori gyűjteményéből.

MNG, lt. sz.: 51.545.T.

4.2. A CSÁSZÁRI GYŰJTEMÉNY

A Mária Terézia-kori palota fő ékessége a császári lakosztályokban elhelyezett, rendkívüli értéket képviselő képzőművészeti gyűjtemény volt. A több mint 600, részben mesterművekből álló kollekciónak 1787-től az 1850-es évek közepéig Bécsből és Pozsonyból szállították ide, több részletben, a központi császári raktárakból. Az 1849-ig háborítatlan gyűjtemény a szabadságharc következményeként hullott szét. A harcok előtt 79 darabot

Kossuth személyes utasítására a Nemzeti Múzeumba szállítottak, ezek később a Szépművészeti Múzeumba kerültek. A többi képet a személyzet elrejtette, a csataképeket és a császári ház tagjait ábrázoló portrék nagy részét pedig Bécsbe szállították, kivéve néhány uralkodói képmást. Az itt maradt alkotások a szabadságharc után elárvult budai várban céltalanul kallódtak, és igen rossz állapotba kerültek. Így a Budai Várparancsnokság kezdeményezésére, és a bécsi udvari kamara engedélyével 1856-ban fillérekért elárverezték a gyűjteményt. Ma nem egy közülük a nagy külföldi múzeumok féltett kincse. (Sz. D. G.)

4.2.1. Salvator Rosa (1615–1673): Táj vízeséssel.

Vászon, olaj, 86,5 × 110,5 cm.

SzM, lt. sz.: 529.

4.2.2. Salvator Rosa (1615–1673): Táj kikötővel.

Vászon, olaj, 87,5 × 111 cm.

SzM, lt. sz.: 535.

4.2.3. Artemisia Gentileschi (1562–1639): Jáhel és Sisera.

Vászon, olaj, 86 × 125 cm.

SzM, lt. sz.: 75.11.

4.2.4. Alessandro Turchi (1578–1649): Tankréd és Erminia.

Vászon, olaj, 99 × 133 cm.

SzM, lt. sz.: 477.

4.2.5. Georg Pencz (1500–1550): Tudós képmása.

Vászon, fára húzva, 109,5 × 82 cm.

Jelzés: jobb felső sarokban ábrázolt, jobb alsó sarokban.

SzM, lt. sz.: 912.

4.2.6. Jacob Seisenegger (1505–1567): Férfiképmás (Wilhelm Neythart).

Pergamen, olaj, 46 × 34,5 cm.

Jelzés a hátoldalon: „J. F.”

SzM, lt. sz.: 437.

4.2.7. Id. Lucas Cranach (1472–1553): A szerelmes aggastyán.

Fa, olaj, 84,5 × 63 cm.

Jelzés a bal felső sarokban.

SzM, lt. sz.: 130.

4.2.8. Abraham Govaerts (1589–1626): Tájépké halászsokkal.

Tölgyfa, olaj, 45,5 × 73,5 cm.

SzM, lt. sz.: 377.

4.2.9. Abraham Govaerts (1889–1626): Sziklás táj folyóval.

Tölgyfa, olaj, 45,5 × 73,5 cm.

SzM, lt. sz.: 379.

4.2.10. Pieter Pauwel Rubens (1577–1640): Tivornyázó katonák.

Vászon, olaj, 120 × 150,5 cm.

SzM, lt. sz.: 970.

4.2.11. Antonio Vassilacchi (1536–1629): Bacchus diadalmene.

Vászon, olaj, 112,5 × 150,5 cm.

SzM, lt. sz.: 972.

4.2.12. Peter van Lint (1609–1690): Mucius Scaevola Porsenna előtt.

Vászon, olaj, 151 × 200 cm.

Jelzés jobbra lent a kövön.

SzM, lt. sz.: 971.

4.2.13. Frans Geffels (1625–1694): Itáliai táj romokkal.

Vászon, olaj, 95 × 92 cm.

SzM, lt. sz.: 71.19.

4.2.14. Lorenzo Lotto (1480–1556): Apolló és a múzsák.

Vászon, olaj, 44,5 × 74 cm.

SzM, lt. sz.: 947.

4.2.15. Bernaert de Ryckere (1535–1590): Diana szarvassá változtatja Acteont.

Tölgyfa, olaj, 48 × 70,5 cm. Jelzés balra lent.

SzM, lt. sz.: 378.

4.2.16. Tintoretto (1518–1594): Férfiképmás.

Vászon, fára húzva, olaj, 44 × 39,2 cm.

SzM, lt. sz.: 114.

4.2.17. Tintoretto (1518–1594): Női képmás.

Vászon, olaj, 38 × 33,5 cm.

SzM, lt. sz.: 112.

4.2.18. Maerten van Cleve (1560–1604): Mulató társaság.

Fa, olaj, 42,6 × 53,4 cm.

SzM, lt. sz.: 870.

4.2.19. Francesco del Cairo (1598–1674): G. F. Serra márkí képmása.

Vászon, olaj, 112,5 × 83 cm.

SzM, lt. sz.: 915.

5. GÁRDÁK, DÍSZBANDÉRIUMOK A BUDAI VÁRBAN

A budai várpalota reprezentációjához az utóbbi két évszázadban hozzátartoztak a díszes küllemű testőrgárdák. Közülük legnagyobb rangra, európai hírnévre a Magyar Nemesi Testőrség (1760–1849), későbbi nevén Magyar Királyi Testőrség (1867–1918) emelkedett. Székhelyük Bécsben volt, de a koronázások, valamint az uralkodói látogatások alkalmával többször is megfordultak a budai várban.

1790-ben a korona kíséretében hat testőr érkezett Budára. 1792–1795 között Sándor Lipót főherceg nádor személye körül egy 15 fős testőrcsapat szolgált. 1904-ben kifejezetten a budai várpalota őrzésére és királyi reprezentáció céljaira létesítették a Magyar Darabont Testőrséget, amely egészen a monarchia szétmúlásáig tevékenykedett a palotában.

1918-ban a testőrsegeket feloszlatták hivatalos megfogalmazásban: „a király a testőröket esküjük alól felmentette”. A két feloszlattott testőrség jogutódjaként szervezték meg 1920-ban Horthy Miklós kormányzó rendelkezésére a Magyar Királyi Testőrséget, amely a palotában e néven, valójában kormányzói testőrséggént egészen az 1944. októberi nyilas puccsig működött. A gárda alabárdos, puskás és lovas testőrségből állt. A kormányzósági hivatalok őrzése a „puskás testőrségre” hárult, a reprezentálás, a díszelgés pedig a kisebb létszámú alabárdos csapatra. A testőrök-höz napi szolgálatra a főváros katonai alakulataitól, majd a Budapesti Őrzászlóaljtól idevezényelt udvarlakai őrség csatlakozott.

Az 1791-ben alapított Magyar Királyi Koronaőrség volt a budai királyi vár első állandó díszbandériuma, amelynek feladata 1790-től a királyi korona őrzése volt. Állandóan a palotában laktak, s azt csak a korona kényszerű menekítései alkalmával hagyták el. 1944 őszén a koronával együtt hagyták el a fővárost. (*Ságvári György*)

5.1.1. Testőr díszatilla, Magyar Királyi Testőrség, 1869–1918. Skarlátvörös tükörposztó, ezüst láncsinór, ezüst sujtásozás, háthossz: 76 cm, vállszélesség: 48 cm. HM, lt. sz.: 80.45.1.

5.1.2. Testőrtiszti szolgálati atilla, Magyar Darabont Testőrség, 1904–18. Sötétzöld tükörposztó, buzérvörös hajtókázás, arany zsinórzat, háthossz: 70 cm, vállszélesség: 42 cm. HM, lt. sz.: 5784/Ru.

5.1.3. Koronaőri díszsisak, Magyar Királyi Koronaőrség, 1871–1909. Vaslemez sisaktest, sárgaréz kiegészítések, perem, állpánt és címer. HM, lt. sz.: 2000.1.1.

5.1.4. Koronaőri díszfőveg, Magyar Királyi Koronaőrség, 1909–1944. Sötétzöld nemez, ezüst paszományozás, aranyozott címer. HM, lt. sz.: nélkül.

5.1.5. Lovastestőr-tiszti szolgálati atilla, Magyar Királyi Testőrség, 1930–44. Sötétkék fésűs szövét, skarlátpiros hajtókázás, arany láncsinórzat, háthossz: 76 cm, vállszélesség: 42 cm. HM, lt. sz.: 90.1.1.

5.1.6. Lázár Károly testőrkapitány zubbonya, 1937–44. Keki fésűs szövét, skarlátpiros hajtókázás, arany zsinórozás, háthossz: 75 cm, vállszélesség: 46 cm. HM, lt. sz.: 5212/Ru.

5.1.7. Az Udvarlakai Őrség zászlaja, 1930-as évek. Fehér posztó, nemzeti színű selyem himzésekkel, 93 × 115 cm. HM, lt. sz.: 0152/zl.

5.1.8. A Magyar (Királyi Nemesi) Testőrség díszkardja. Teljes hossz: 101,5 cm. HM, lt. sz.: Gysz.: 70/96.

5.1.9. A Magyar Királyi Testőrség szablyája. Teljes hossz hüvellyel: 91,5 cm. HM, lt. sz.: 70.110.1.1–2.

5.1.10. A Magyar Királyi Koronaőrség díszkardja. Keresztvas szélesség: 13,2 cm. HM, lt. sz.: 92.441.1.

5.1.11. A Magyar Királyi Koronaőrség alabárdja (2 db). Nyélhossz: 177 cm, pengehossz: 55 cm, pengeszélesség: 11 cm. HM, lt. sz.: 2073/Fe.

ÖSSZESÍTETT IRODALOM

- Adjust, 1904** / Adjustierungs- und Ausrüstungsvorschrift für die kgl. ungarische Leibgarde. Wien, 1904.
- AJTAY, 1938** / AJTAY József: Újra láttuk a Szent Koronát. = *Képes Vasárnap*, 1938. szeptember 4.
- AMBRÓZY, é. n.** / GRÓF AMBRÓZY Gyula: A magyar szentkorona története. H. é. n.
- Anonym, 1930** / Anonym: Denkschrift anlässlich des 10-jährigen Bestandes des Mobilienverteilungsausschusses. Wien, 1930.
- ANTOINE, 1958** / Michel ANTOINE: La tapisserie du pillage de Bude et les ateliers lorrains du XVIIIe siècle. = *Le Pays Lorraine*. Nancy, 1958.
- ANTOINE, 1965** / Michel ANTOINE: Les manufactures de tapisserie des ducs de Lorraine au XVIIIe siècle (1698–1737). Nancy, 1965.
- A tizéves, 1931** / A tizéves Vitézi Rend. 1921–1931. Szerk.: Vitéz nemes SZÉCSY Imre, vitéz OSZLÁNYI Kornél, vitéz OSZLÁNYI József, dr. vitéz FARKASS Jenő. Budapest, 1931.
- ÁBEL–HEGEDŰS, 1903** / *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Ed.: Eugenius ÁBEL, Stephanus HEGEDŰS. Budapest, 1903.
- BALANYI–HIDÁSZ–VÁRNAI, 1993** / SZENT KLÁRA művei és életének forrásai. BALANYI György fordításának felhasználásával ford., jegyz.: HIDÁSZ Ferenc, VÁRNAI Jakab. (Ferences források, 3.) Újvidék, Szeged, Csíksomlyó, 1993.
- BALDINUCCI, 1830** / BALDINUCCI, Filippo (ed.): *La vita di Salvador Rosa*. Venezia, 1830.
- BALLAGI, 1872** / BALLAGI Aladár: A Magyar Királyi Testőrség története, különös tekintettel irodalmi működésére. Pest, 1872.
- BALOGH, 1923–26** / BALOGH Jolán: Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatának történetéhez a renaissance-korban. = *ArchÉrt*, XL., 1923–26.
- BALOGH, 1940** / BALOGH Jolán: Mátyás király arcképei. In: *Mátyás király Emlékkönyv*, I. Budapest, 1940.
- BALOGH, 1952** / BALOGH Jolán: A budai királyi palota rekonstruálása a történeti források alapján. = *MÉ*, I., 1952.
- BALOGH, 1966** / BALOGH Jolán: A művészet Mátyás király udvarában, I–II. kötet. Budapest, 1966.
- BALOGH, 1985a** / BALOGH Jolán: Mátyás király és a művészet. Budapest, 1985.
- BALOGH, 1985b** / BALOGH Jolán: Kolozsvári kőfaragóműhelyek. XVI. század. Budapest, 1985.
- BANDHOLTZ, 1993** / Harry Hill BANDHOLTZ: Napló, nem diplomata módra. Román megszállás Magyarországon. Budapest, 1993.
- BANGHA, 1990** / BANGHA Ernő: A Magyar Királyi Testőrség, 1920–1944. Budapest, 1990.
- BANGHA, kézirat** / BANGHA Ernő: A budai várpalota és „lakói” (1920–1944). OSzK Kézirtattára. 265/1 13/1988.
- BARCY, 1991** / BARCY Zoltán: Évszázadok egyenruhái. Budapest, 1991.
- Barock, 2000** / Johann STOLZER–Christian STEEB–Hermann DIKOWITS–Walter A. SCHWARZ u.a.: Barock, Blütezeit der europäischen Ritterorden. Ausstellungskatalog. Schallburg, 2000.
- BARTA, 1987** / BARTA Gábor: Humanisták I. János király udvarában. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes, munkatárs: SZÉKELY Júlia. Budapest, 1987.
- BARTA-FLIEDL–GUGLER, 1998** / Ilsebill BARTA-FLIEDL–Andreas GUGLER (Hg.): *Tafeln bei Hofe. Zur Geschichte der fürstlichen Tafelkultur*. Hamburg, 1998.
- BARTA-FLIEDL–PARENZAN, 1993** / Ilsebill BARTA-FLIEDL–Peter PARENZAN (Hg.): *Lust und Last des Erbens. Die Sammlungen der Bundesmobilienvverwaltung. Museum zum Quadrat 4*, Wien, 1993.
- BARTONIEK, 1938** / BARTONIEK Emma: A magyar királykoronázások története. Budapest, 1938. (Hasonmás: 1987.) Megjelent kézirattal gyanánt.
- BARTONIEK, 1975** / BARTONIEK Emma: Révay Péter. In: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Sajtó alá rend.: RITÓÓK Zsigmondné, bev.: KLANICZAY Tibor. Budapest, 1975.
- BASICS, 1994** / BASICS Beatrix: A ’48–49-es forradalom és szabadságharc a képzőművészetben. In: HERMANN, 1994.
- BAUER, 1980** / BAUER, Rotraud: Veränderungen im Inventarbestand der Tapisseriesammlungen des Kunsthistorischen Museums in Wien. = *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, LXXVIII., 1980.
- BAUER–SCHLAG, 1976** / BAUER, Rotraud–SCHLAG, Gerard: *Historische Schlachten aus dem Besitz des Kunsthistorischen Museums*. Ausstellung in Halbturm. Eisenstadt, 1976.
- BÁLINT, 1896** / BÁLINT Zoltán: Az ezredéves kiállítás architektúrája. Budapest, 1896.
- BÁNREVY, 1932** / BÁNREVY György: A budai királyi palota újjáépítése III. Károly alatt. = *TBM*, I., 1932.
- BÁNREVY–KOVÁCS** / BÁNREVY György–KOVÁCS Lajos: A budai vár házai és háztulajdonosai 1686-tól napjainkig. Kézirat (adatlapok). BFL, Páncélszoba, 103. rek.
- BÁRDOSY, 1943** / BÁRDOSY László: Magyar politika a mohácsi vész után. Budapest, 1943.
- BÁRTFAI SZABÓ, 1930** / BÁRTFAI SZABÓ Dávid: Széchenyi István művész kortársai és barátai. = *MM* (6.), 1930, 588–594.
- BÁRTFAI SZABÓ, 1935** / BÁRTFAI SZABÓ László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935.
- BEAUNE, 1996** / Colette BEAUNE: Les structures politiques comparées de l’occident médiéval (1250–1350). In: *XIV. et XV. siècles: crises et genèses, sous la direction de Jean Favier (Peuples et civilisations)*. Paris, 1996.
- BEAUNE, 1990** / *Journal d’un bourgeois de Paris de 1405 à 1449*. Texte original et integral présenté et commenté par Colette BEAUNE. Paris, 1990.